

КЛИМЕНТОВИОТ МАНАСТИР „СВ. ПАНТЕЛЕЈМОН“ И РАСКОПКАТА ПРИ „ИМАРЕТ“ ВО ОХРИД

од
ДИМЧЕ КОЦО

Во Охрид, јужно од „Горни Сарај“, до самото подножје на кулите се навоѓа месноста „Имарет“ каде до денеска стрчат урнатините на џамијата „Султан Мохамед“. Северно од тие урнатини на растојание од неколку метра, во стариот дел на градот, се единствените муслимански куќи, а јужно, источно и западно, се нивите на „Имарет“, кои до пред некое време припаѓаа само на Турци.

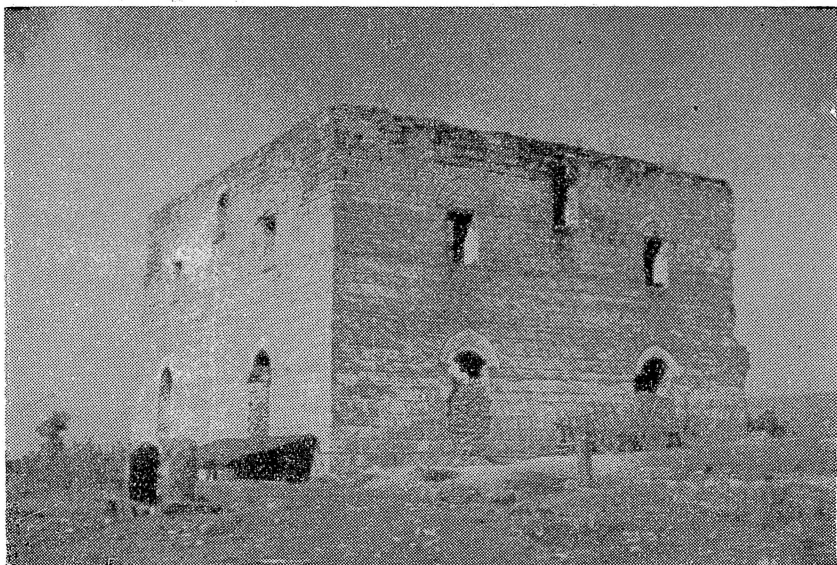
Секој Охриданин знае, дека во „Имарет“ бил манастирот на Св. Климента — „Св. Пантелејмон“, наречен од месното население „Стар Св. Климент“, за разлика од сегашниот „Св. Климент“, кој од начало бил посветен на Св. Богородица.

По народното предание самата манастирска црква била на место на сегашната џамија, која, според едни, била урната, а според други превртена во џамија. Последните одат до таму да тврдат дека до пред 50—60 години на сидовите од џамијата имало трагои од светци. Познато е дека сегашните урнатини од џамијата немаат никаква врска со црква, но поради урнатото кубе, излижаните од атмосферските влијанија орнаменти на џамијата, на некои Охридани сигурно им се привиделе како остатоци од фрески.

Од познатите документи што говорат за дејноста и делото на Св. Климента не излегуе и не може да се каже, дека точно на тоа место бил манастирот на Св. Климента. Во опширното житие на Св. Климента навистина стои, дека Климент, освен три великолеполни куќи во Девол од кнез Бориса добил во Охрид и Главеница и по едно место за почивка, како и дека Климент построил во Охрид сопствен манастир (Теофилакт), но дали Климент го построил манастирот на подареното место и каде во Охрид било тоа место од житието не може да се разбере. Раководен главно од на-

родното предание, во поткрепа на кое навоѓа индукции во опширното житие како: „место за почивка“ или Климент сакал да живи во својот манастир и поради убавината му, која многу ја сакал, кои одговарат на „Имарет“ и уште повеќе на местоположението на урнатата цамија, потписаниот ги предприе раскопките во цамијата „Имарет“ во Охрид.

Раскопките скоро потполно го потврдиле народното предание и докажаа дека сведенијата што ги навоѓаме при Теофилакта се доста верни. Во житието на Св. Климента, од Теофилката, на страна 64 и 65, стои: „А кога (Климент) виде како тој кнез (Борис) ја украси целата под негова власт

Цамијата „Султан Мохамед“ во Охрид, под подот на која се најдоа сидовите на Климентовите цркви.

Бугарија со седум соборни цркви, како шандан седмосвешник да запали со вера — и тој пожелал да построи во Охрид свој сопствен манастир. Кон него тој прибави и друга црква што посетиле стана архиепископска катедра. И така — продолжуе Теофилакт — во Охрид имаше три цркви: една соборна и две на Св. Климента, кои по големина, и ако многу помали од соборната, но поради својот колџест и валчест вид се многу полични од неа¹⁾. Откриената црква во „Има-

¹⁾ Неизвесно ни е зошто Дворник пишува во својата книга *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris, p. 315 дека црквата на Климентовиот манастир „Св. Пантелејмон“ била голема и дека освен неја, Климент построил уште две други цркви, кога јасно стои во житието какви биле Климентовите цркви и колку цркви построил!

рет“ навистина има „колцест и валчест“ вид, и по размерите заедно со предниот дел на храмот, т. е. „пронаосот“ е мала, а самата црква многу мала. На страница 73 од истото житие читаме: „А светото му и рамно по чест на душата тело... — бидна погребано во истиот манастир во гроб што сам тој со своите раце го приготвил од десната страна во предниот дел на храмот“, или, како што стои во житието во „пронаосот“. Во предниот дел на храмот на откриената црква од десната страна во аголот се најдоа два гроба. И двата се свртени кон исток. Гробот во југоисточниот агол е изграден едновременно со предниот дел на црквата, кој дел како што

Олтарната апсида на триконхата

ќе видиме, е построен од Климента како прибавка, затоа што целиот гроб е органски поврзан со прибавката. Другиот гроб е од покасно време, во секој случај од времето по реставрирањето на црквата и тоа по второто или третото реставрирање, затоа што, ќе видиме, црквата била неколку пати реставрирана а сидовите на црквата и сидовите на овој гроб не се градени едновременно. Височината на овој гроб е до вториот под на предверието, а не до првиот, како што е случај со гробот во југоисточниот агол. Јасно е дека првиот гроб е постар од вториот. Постариот гроб беше покриен само со земја, а поновиот имаше над земјата при главата и обична плоча (другите плочи што го покривале гробот, зашто тој бил покриен не со една плоча, ами со повеќе, не се најдоа).

Во првиот не се најде костур на покојникот, а во вториот се најдоа костури од тројца закопани. За првиот гроб може да се каже, дека бил направен и по некое време некој закопан. Вака судиме врз основа на следните факти: Од јужната страна, по целата должина на гробот, на височина што одговара на северниот сид на гробот, од јужниот сид на црквата до јужниот сид на гробот има еден слој од хоросан, на кој горната страна е мазна, рамна. Таа рамна страна служела како лице на тој дел од гробот. Над рамната страна јасно се гледа друг слој од хоросан што преку источната ја сврзуе северната со јужната страна од гробот. Овај втор слој од

Внатрешноста на цамијата „Имарет“ — Општ изглед на раскопаната црква.

хоросан е кладен по погребуењето на покојникот, затоа што тој не само врви од јужната преку источната на северната страна од гробот, туку тој ја сврзуел и надгробната плоча, како што покажуваат траговите од неа, а таа можела да биде сврзана за гробот со хоросан само по погребуењето на покојникот. Освен тоа овој гроб имал и надворешен, горни, дел, што почнуел од јужниот дел на црквата, а свршуел со северниот сид на гробот. По горниот дел на гробот се гледа дека долниот дел од гробот, што е во земја, бил изграден нарочно на извесно растојание од јужниот сид на црквата, за да може горниот дел од гробот да биде поголем и да изгледа, приличи, на скромна гробница. Освен грижливата изработка на долниот дел од гробот, што е одлично запазен,

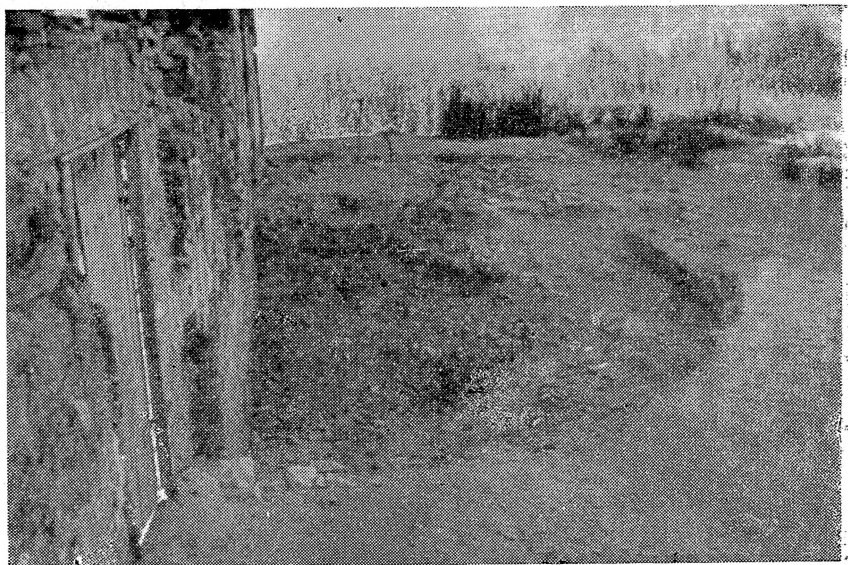
и делимично запазената ниша на источниот сид на гробот, што е сигурно од времето на реставрирањето на прибавката, ни говори дека тој гроб бил на необичен покојник. За да се направи ниша над еден гроб, веројатно за икона и кандило, при реставрирањето на една црква (нишата е направена на источниот сид поради тоа што е засидана нишата на јужниот сид), значи да се земе под специјално внимание тој гроб. Јасно е зашто и нас не интересира повеќе овој гроб, од колку вториот. Прашање е само на кого треба да му се припише овој гроб при дадените околности: на Св. Климента или на некој друг великодостојник?

Олтарниот дел на Климентовата триконха — под покривот.

Од народното предание се знае дека при „Имарет“ бил манастирот на Св. Климента, во кој Св. Климент бил погребан. Цитираните збори од житието говорат, дека во предниот дел на храмот, десно, бил гробот на Св. Климента. По народното предание моштите на Св. Климента, пред Турците да ја преправат црквата во џамија, биле извадени од гробот и пренесени во друга охридска црква. По житието Климент сам си го изградил гробот „со свои раце“ и кога бил погребан, разбира се, материјалот со кој плочата била сврзана за сидите не можел да биде органски поврзан со материјалот од сидите на гробот. Врз основа на житието и народното предание ние треба, значи, да го најдеме празниот Климентов гроб во една црква со „колцест и валцест вид“ и тоа во

„пронаосот“, десно. По нашето мнение од напред изложениот токмо и тоа се констатира, а имено, дека гробот што го разгледуваме е Климентовиот гроб. Тој се наоѓа во црква со „Колчест и валчест вид“, од десна страна на предниот дел на храмот, изграден е едновременно со самиот преден дел на храмот, покојникот бил погребан после некое време од градењето му и подоцна откопан и коските извадени. Според нашето мнение сите овие околности не можат да се земат како случајности. Ако пак го прибавиме кон горното и фактот, дека при раскопките во земјата се најде мазилка со образот на Св. Климента, представен како патрон на црквата, со над-

Северозападниот агал на прибавката, сега наново затрпан со земја.
(Пред вратата на цамијата).

пис покрај него о агнос климиз (сл. 1), тогаш постануе нап-
полно јасно, дека откриената црква е храмот на Клименто-
виот манастир, а југоисточниот граб во предниот дел на хра-
мот — Климентовиот гроб¹).

Сведенија за изградуењето на манастирот, освен во жи-
тието на Св. Климента (опширното и краткото), во други
документи нема. И тие сведенија се толку оскудни што по-
ложително не може да се каже која година бил изграден
манастирот. На страна 64 од опширното житие стои: „Сето-
тоа (се однесуе на писаните дела на Климента) тој го остави

¹) Понатаму ќе видиме што е во сашноста, „пронаос“ за Климен-
товата црква.

во својот манастир, што го согради во Охрид дури беше уште жив блажениот Борис пред да ја примил напoлно Величката епископија“ („Γαῦτα δὲ κἀν τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ ἀπέθετο ὃ ἐν Ἀθρίδι ἐδειμαῖο ἔτι περιόντος τῷ, βίῳ τοῦ Βορίσου, πρὶν ἢ πάντως τὴν τῆς Βελίτζας ἐπισκοπὴν ἀναδέξασθαι“ Migne, P. G. стр. 126 с. 1229.¹⁾)

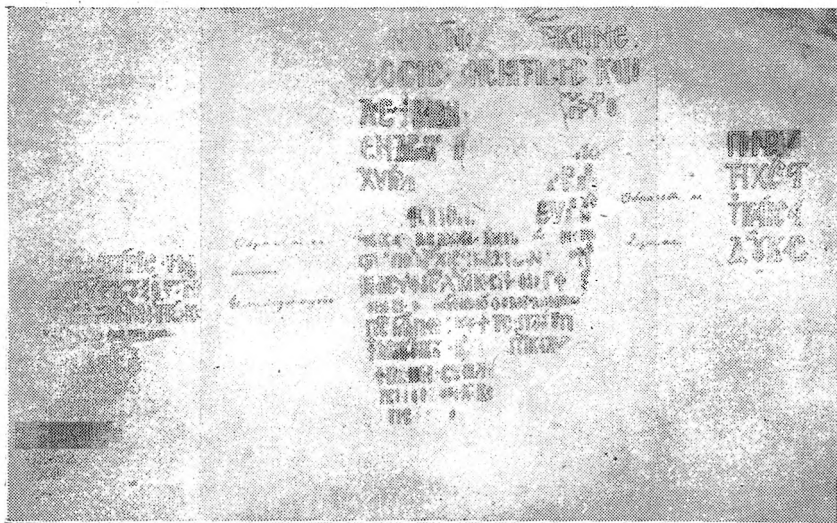

Сл. 1. — Реставрираната фреска со образите на св. Климента (како патрон на црквата). Кесарос Дукас и една непозната личност. (Горе е св. Климент, а десно Дукас).

Познато е дека Климент станал епископ во 893 година, а Борис умрел през 907 година. По житието, значи, самото

¹⁾ Василије Марковиќ, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији, Сремски Карловци, стр. 5 под забелешка 30.

изградуење на манастирот треба да биде меѓу овие две години. Цитираните зборои на житието: „Пред да ја примил напoлно Величката епископија“ во нашиот случај заслужаваат особено внимание. На тие зборои обрнале внимание Г. Баласчев²⁾ и Ј. Трифонов³⁾. Врз основа на нив изградуењето на Климентовиот манастир, според Трифонов, станало „околу

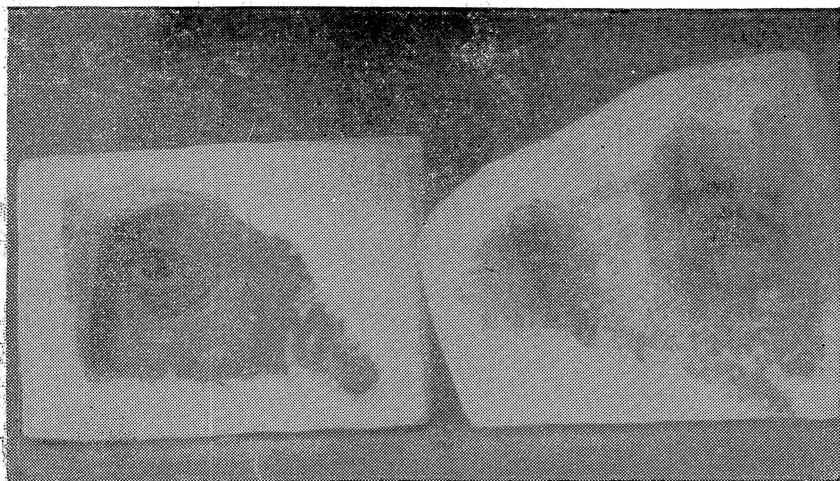
Сл. 1 а. — Препис на натписот крај образите на двајцата ктитори од кои еден е Кесарос Дукас.

893 година“. а според Баласчев „преди оше да приеме напoлно Величката епископска катедра“. К. Мијатев во својата книга „Крoглата црква во Преслав“ дословно го пишуе следното односно годината за изградуењето на Климентовата црква: „Една отъ тѣзи църкви (се однесуе на Климентовите колѣсти цркви) била построена въ Климентовия манастирь оше приживе на княза Бориса, т. е. преди 907 година но и преди 893 година, заштото въ житието изрично се казва, че това станало преди Климентъ да приеме напoлно Величката епископия (страна 251). Мијатев можел да дојде до ваков закључок затоа што не обрнал внимание на зборот „напoлно“, без кој навистина излегуе, дека Климент го построил манастирот пред 893 година, т. е. како учител. И мнението на Снегаров, дека Климент, што „работелъ и

²⁾ Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словенски, София 1898 год. стр. XXXIX.

³⁾ Ю. Трифоновъ, Царъ Борис — Михаилъ, София, 1927 год.

за украсувањето на поврвената му област со църкви и манастири, во които тој виждалъ огнища за народна просвѣта“, зашто во таа посока бил насрчаван од цар Борис, го изградил манастирот како учител, не е согласно со цитираните зборови на житието. На истото гледиште по овоа прашање стоат Новаковиќ⁴⁾, Туницки⁵⁾, Марковиќ⁶⁾ и др. Значи

Сл. 2. — Лево, фрагмент на фреска веројатно од XIV в. (добра изработка на окото); десно фрагмент на фреска, веројатно од XIII — XIV в.

освен Трифонов, што го поставуе изградуењето на Климентовиот манастир „околу 893 година“ и Баласчев, што нејасно го разрешуе овоа прашање, дека од зборовите „преди още да приеме напълно Величката епископска катерда“, не може да се определи времето кога бил изграден манастирот, сите научници што пишале по овоа прашање приемот, дека Климент го изградил манастирот како учител. До тој заклучок се дошло дека не се обрнало внимание на зборот „напълно“ без кој, како што консатиравме, навистина излегуе, дека манастирот Климент го изградил како учител, а не како епископ.

Но ние сметаме дека на тој збор треба да се обрне особено внимание. Тој збор ни дава можност не само да

4) Ив. Снѣгаровъ, Свети Климентъ Охридски, Т. Ф. Чи евъ, стр. 22.

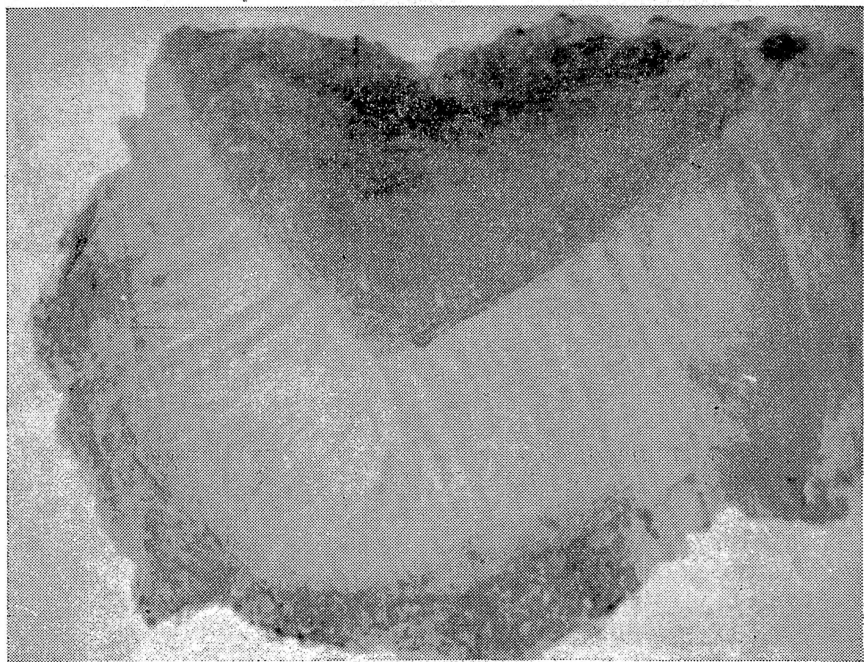
5) Стојан Новаковиќ, Први основи словенске књижевности меѓу Балканским Словенима, Београд, 1893 год., стр. 77.

6) Н. Л. Туницкій, Свети Климентъ, епископъ словенскій, его жизнь и просветительная дѣятельность, Сергіев Посадъ, 1913, стр. 205.

7) Василије Марковиќ, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији, Сремски Карловци, 1920, стр. 5.

го определиме поточно времето на изградуењето на манастирот, туку и да вникнеме во внатрешното положение на бугарската држава во првите години на Симеоновата влада.

Без оглед на мненија односно седалиштето и границите на Величката епископија, ние ќе го разгледаме само значењето на сврзникот $\eta\tau\omicron\iota$, што ги сврзуе имињата на епископската титула на Климента $\Delta\rho\epsilon\rho\beta\iota\tau\varsigma\alpha\varsigma$ и $\beta\epsilon\lambda\iota\tau\varsigma\alpha\varsigma$, за да увидиме, дека со зборот „наполно“ освен што се дава нова смисла на целата реченица во која е тој, се оправдава и несогласието на научниците односно значењето на зборовите

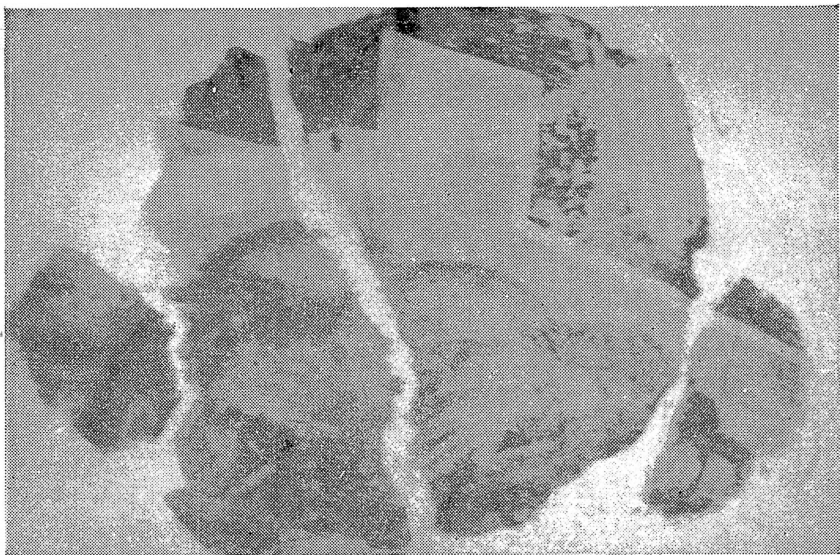

Сл. 2а. — Фрагмент на фреска веројатно од XIV в.

$\Delta\rho\epsilon\rho\beta\iota\tau\varsigma\alpha\varsigma$ и $\beta\epsilon\lambda\iota\tau\varsigma\alpha\varsigma$, — а оттука произлегуе и нашиот интерес за сврзникот $\eta\tau\omicron\iota$. По Туницки сврзникот $\eta\tau\omicron\iota$ се клавал почесто во такви случаи кога епископската катедра била пренесена од едно место на друго и „тога епархијата — а не епархиалниот град имале двојно име: постаро и ново“¹⁾. Не случајно, по Тунуцки, и во епископската титула на Климента двата називи се соединети со сврзникот $\eta\tau\omicron\iota$;

¹⁾ Н. Л. Туницкий, — Свети Клементь, еп. слов., стр. 201.

последниот како и во други слични наименованија обединуел називи на различни области „правуени од еден епископ“²). Како одговор на статијата „Об епископской титуле Климента словенскаго“ од Илински, каде е цитиран Туницки, Снегаров го разгледуе подробно значењето на сврзникот *ѣтои* и пишуе: „Съютъ *ѣтои* (или, сиречъ) както показватъ списъцитѣ на епархиитѣ на Охридската архиепископия и др. църкви, означава: I. Или че дветѣ названия (антично и ново) означават напълно или едно и също мѣсто; II. или, че едното название е име на епархииски центъръ, а другото на покра-

Сл. 26. — Фрагмент на фреска веројатно од XIV в.

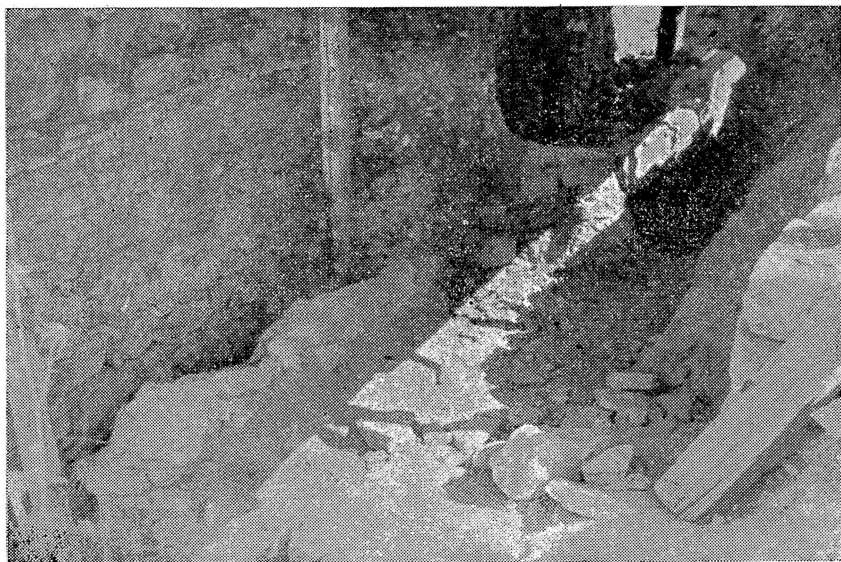
инината, гдето се намира тој, и обратно; III. или пак, че с слѣти две епархии, втората отъ които по-рано е била епископия подведомствена на првата (митрополия); IV. или, че може би епархијата била известна по името да два свои центъра—единиятъ действителенъ, другиятъ бившъ“. Снегаров пошто го отфрлуе I, III и IV значење на сврзникот, продолжуе: „Остава да се приеме второто значење, сир. *Дрѣвѣтца* било име на епархиският центъръ, а Велика име на областъ“³).

Дали ќе се приеме мнението на Туницки или на Снегаров е друго прашање, но ако прибавиме и кон едното и кон

² Н. Л. Туницкиј, Св. Кл., еп. слов., стр. 201.

³ Иванъ Снѣгаровъ, Пакъ за епархијата на Св. Климента Охридски, Македонски прегледъ, год. VIII, кн. I, София 1932.

другото мнение, дека Климент го построил манастирот „пред да ја примил напoлно Величката епископија“ излегуе јасно, дека Климент ја примил Величката епископија на две етапи. Ако се прими мнението на Туницки, тогаш втората област Климент ја примил по изградуењето на манастирот, а пак ако се прими мнението на Снегаров, тогаш последниот дел од областа Велика Климент го примил по изградуењето на манастирот. Што зборуе овој факт? Зошто Климент не ја примил одеднаш „напoлно“ Величката епископија? Не треба ли и во горниот факт да созираме една внатрешна борба во

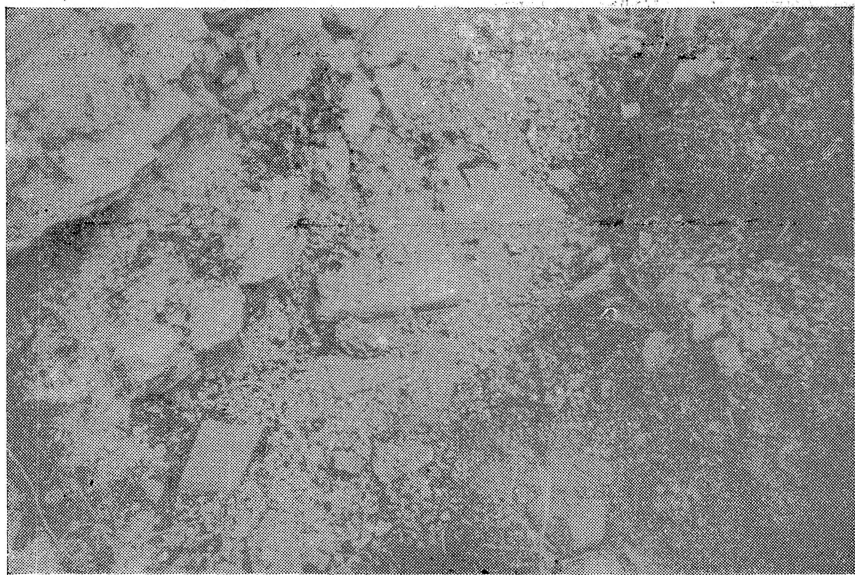

Сл. 4. — Источниот дел на вистинската црква: скоро колцестата ниша на јужната конха и дега од олтарната апсида

Бугарија предизвикана од новата политика на Симеона, која политика го имала за цел очевидното славјанизирање на бугарската црква и просвета? Со образуењето на чисто словенска епископија и воведуењето на словенскиот јазик како официален, се удрило по грчкото и гркоманско духовенство, кое било речка на Византија, и многу логично е дека грчкото и гркоманското духовенство, во дадениот момент, реагирало на таа политика и повело борба против неа.

Грчкото духовенство требало, пред се, да се бори против Климента, зашто тој како прв словенски епископ бил позван да ја организира Величката епископија, а пак со неј-

зиното организирање се отфрлуело на полно политичкото и духовно влијание на Византија во рамките на самата епископија. Каков бил односот на грчкото духовенство кон славјанската книга изопшто и Климента како носител на таа книга, како и какво било положението на Македонските Словени през тоа време во црковен однос, се гледа јасно од следните редови. Васил Златарски, по В. А. Погорелов, пишува, дека кога Черноризец Храбар го пишува „Сказанието о Писменех“ требело да брза „защото пропагандата противъ славянобългарската книга е езикъ — пропаганда която излиза

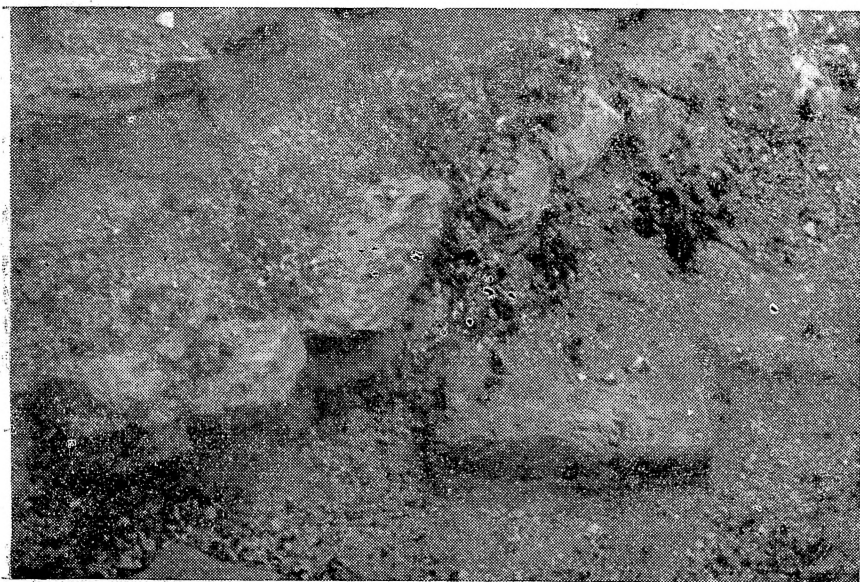
Сл. 4а. — Основа на североисточниот столб, од каде почнува нишата на конхата

преди всичко и главно изъ срѣдата на висшето духовенство въ България, заплашавала да осуети и дори да унищожи националната културно-просветна реформа на Бориса“¹⁾. Дворник приема, дека Борис го испратил Климента во Кутмичевица, затоа што грчкото духовенство околу Бориса и бугарската (хунорската) партија во Св. Климента гледале свој противник. „Il n'est pas douteux que le haut clergé grec qui vivait dans l'entourage du prince ait vu sans bienveillance l'arrivée de

¹⁾ В. Златарски, История на българската държава през срѣднитѣ вѣкове, часть II, стр. 858.

ce Slave intelligent, disposant d'un moyen sûr pour attirer le peuple: la liturgie et les livres slaves. Sans se montrer hostiles à l'oeuvre d'un homme que le prince lui-même protégeait, ils cherchèrent l'occasion favorable de briser son influence et de l'éloigner de la Bulgarie²⁾.

По Туници „Есть основаніе думать, что въ западной половинѣ Болгаріи въ это время (когда пристигнал Климент — Д. Коцо) еще не установлена была правильная организація церковнаго устройства, такъ какъ переходъ македонскихъ славянъ подъ власть Болгаріи, выразившійся первоначально

Сл. 46. — Основа на североисточниот столб.

лишь въ платѣ податей болгарскому князю не влекъ за собою непосредственного перехода духовенства, которое уже тамъ было, подъ власть болгарской іерархіи. Между греческимъ духовенствомъ и Болгаріей изъ — за церковнаго устройства въ Македоніи на первыхъ порахъ велась борьба, о которой свидѣтельствуєтъ тотъ любопытный фактъ, что нѣкоторыя македонскія епархіи, бесспорно входившія въ это время въ болгарскую территорію, продолжаютъ настойчиво вноситься греками въ списки епархіи Константинопольскаго престола³⁾.

²⁾ Dvornik, *Lez Slaves, Byzance et Rome au IXe siecle* стр. 314.

³⁾ Н. Л. Туницкій, *Св. Климентъ, епископъ словенски*, стр. 184—185.

Според нас, врз основа на напред изложеното положение во Бугарија може со право да се мисли, дека борбата околу горе споменатите епархии има врска со зборот „на-полно“ од реченицата во која се говори за издањето на Климентовиот манастир. Од таму и нашиот заклучок, дека, по извесна борба, главно по настојавањето на Симеона и Кли-

Сл. 4в. — Северозападниот столб на вистинската црква, фотографиран од исток.

мента, последниот успеа да ја прими под своја власт целата Величка епископија. Таа внатрешна борба треба да траела најмалку толку, колку што траело изградувањето на манастирот. Таа борба била сигурно бележита и општо позната зашто Теофилакт го смета „полното“ приемање на Величката епи-

скопија од страна на Климента како важен факт и со оглед на него тој го определуе и изградуењето на манастирот. Таа борба се водела од една страна меѓу грчкото и гркоманското духовенство во Бугарија, што ги штитело интересите на Цариград, и Климента и неговите ученици, што се бореле за словенска црква.

Во врска со „наполното“ приемање на Величката епископија може да се даде објаснение и на оноа место од списоког на охридските архиепископи (издаден од Du Cange) каде се говори, дека Климент, бившиот епископ на Тивериопол

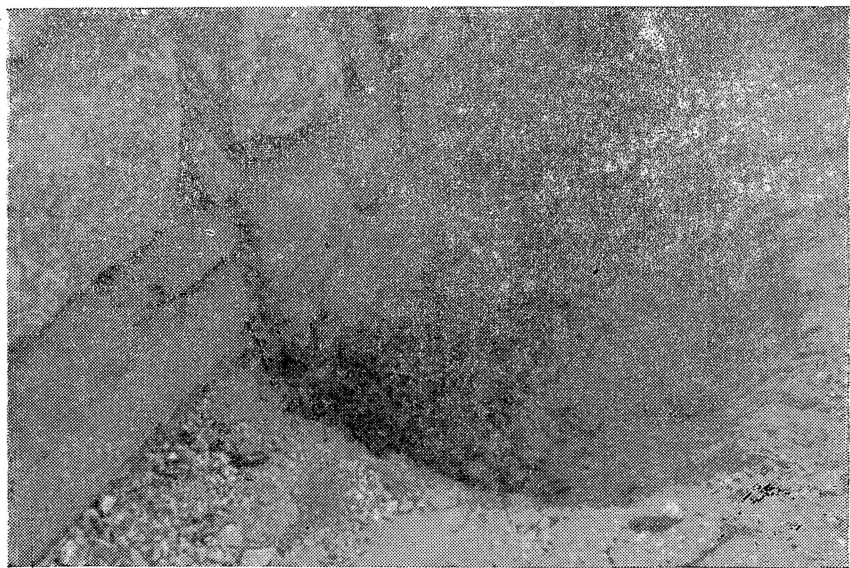
Сл. 4. г. — Мозаика на третиот под

(1) или Велика подоцна (џстерон). (бил) определен од бугарскиот цар Борис (треба да се разбере кнез Борис или пак цар Симеон — Д. Коцо) — да го надзирава и третиот дел на бугарското царство, т. е. од Солун до Јерихо и Канина односно Таситијат¹⁾, затоа што збороите „πριν ἢ πάντως и „џстерон“ изгледа дека се во врска со две една од друга зависни мисли. По нашето мнение Климент, со наполното приемање на Величката епископија т. е. подоцна (џстерон)

¹⁾ „Κλήμης γενόμενος ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἔτοι Βελίκας ὅστερον δὲ ἐπιτραπείς παρὰ Βορίσου Βασιλέος Βουλγάρων ἐφορᾶν καὶ τὸ τρίτον μέρος τῆς Βουλγαρικῆς ἔχουν ἀπὸ Θεσσαλονικῆς ἀχρὶς Γεριχῶ καὶ Καννίνων ἔτοι Τασητιάτον“ Н. Gélzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig, 1902 стр. 6; преводот на М. Петрушевски.

постанал надзирател на една трета од бугарската држава. Тоа се оправдава и со фактот дека епархијата Δρεβιτζας ήτοι Βελιτζας не се сретнуе веќе ни во преспанскиот натпис, ни во хрисовуљите на Василија II. ни во други славјански и грчки споменици²⁾, од каде произлегуе како најверојатно дека таа епархија, поради новото политичко положение, настанато по смртта на Симеона, престанала да постои како таква.

Од изложеното е јасно дека Климент го изградил манастирот во 893 година или по таа година, но не пред неа,

Сл. 4 д. — Запазени делови од мазилка на надворешниот дел на олтарната апсида

зашто манастирот е сврзан со Климента како епископ, а не како учител. Околноста пак што ја приведе Туницки, дека на Цариградскиот црковен собор од 861 година било земено решение „да не биде дозволено никому изъ епископовъ созидать особенный для себя монастырь, къ разоренію своей епископїи“ (7 правило на Цариградскиот собор)³⁾ не може да се земе под внимание при одредуењето на годината, т. е. времето на изградуењето на Климентовиот манастир, дека делото на Климента било раководено од многу поважни со-

²⁾ Н. Л. Туницкиј, св. Климентъ, ст. славенски, стр. 194.

³⁾ Иб. стр. 205.

ображенија од тие што му диктирале на Цариградскиот црковен собор да го земе горното решение.

Климент го изградил манастирот со помошта на Симеона. Овој факт се подвлекуе од следното место на краткото Климентово житие: „Тој го имаше така покорен на своите зборои Михајла (треба Симеона) наречен цар на Бугарите, да последниот му помагаше да гради цркви и беше готов да ја исполни секоја порачка (Хоматијан)¹⁾. (И одавде се гледа, дека Климентовите цркви се изградени през царувањето на Симеона). За да може Климентовиот манастир да одговори

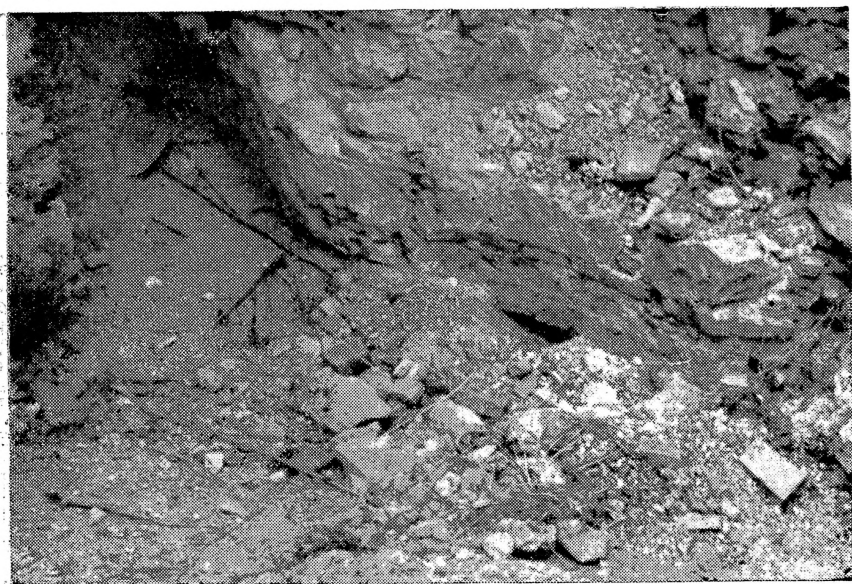
Сл. 5. — Лево, цокл, прибавен во првата реставрација. Крај него, во подножјето делови од мозаика.

на задачите што му биле поставени како на културен стожер, нужните средства, пред се, согласно со горните зборои на краткото житие, треба да доваѓале пак од Симеона. Баласчев, избројувајќи ги по народното предание имотите на Климентовиот манастир, закључуе, дека „без сомнение, по известието на житието, тие биле подарени од Бориса, Симеона и управителите на таа (охридска) област, а може и од покасни владетели“.²⁾

¹⁾ Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 320; В. Киселковъ, Св. Кл. Охридски, стр. 140.

²⁾ Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словенски, стр. XII.

Климентовиот манастир уште од еснованието бил определен за културен центар на Македонските Словени. Борис, Симеон, Климент, Наум и другите учени современици не работеле без определен план. Климентовиот манастир не е случајно посветен на Св. Пантелејмон. Јасно е, дека постои соизнателна духовна врска меѓу Св. Пантелејмон во Охрид и Св. Пантелејмон во Преслав,³⁾ не само што двата манастира се изградени през животот на Бориса и Симеона, ами и поради тоа што и двата станале првите културни словенски центри на Балканот. Борбата што постоела во VIII век меѓу

Сл. 6а. — Дока крај северната конда под кој има кумурчиња — знаци да црквата горела.

бугарската и славјанската партија и през времето на Борис треба сигурно да била доста силна, зошто Борис, за да се ослободи од влијанието на бугарските бојари, требало усилено да го помага славјанизирањето на државата. До колку тој успеал во тоа, е друго прашање, но покрај другите аргументи и фактот, дека најарниот борец за словенското писмо и просвета тој го испратил во „Словенија“, страна во која славјанскиот елемент бил доста чист и каде успехот на Климента, поради тој важен факт, се сметал загарантиран, сведочи до која степен била славенофилската политика на Бо-

³⁾ Др. В. Сл. Киселковъ, Св. Климентъ Охридски, животъ дейность и жития — 1941, стр. 48.

риса. Коколку пак таа „Словенија“ се сметала како славенска страна може да се суди и од неоспоримиот факт, дека не само Свети Климент, ами и јазикот и книгите му се викале славенски. Туницки, говорејќи за спорото асимилирање на Бугарите во славенската маса пишуе: „Наконецъ мы считаемъ чрезвычайно важнымъ въ разсчитываемомъ отношеніи то обстоятельство, что въ литературныхъ памятникахъ Симеонова вѣка и даже ближайшаго къ нему времени славянскія письма, славянскія книги, славянскій языкъ, славянскіе переводы, славянскіи родъ нигдѣ не называются бол-

Сл. 6а. — Парчиња кумур извадени од под цоклата. Под цоклата земјата е црна поради многу изгоретини.

гарскими, — что было бы естественно если бы болгары и славяне въ то время уже совсѣмъ потеряли сознание своей національной обособленности, и наоборотъ, болгарскій родъ нигдѣ не называются славянскими“.¹⁾

Во својот манастир Климент најмногу работел. „Мачно му стануело секогаш кога се навоѓал негде далеку од него“. Тој сакал да живее во него и поради убавината негова што „толку ја љубел“ (стр. 66 од опширното житие). Кога си направил според црковните закони завештание „како за своите книги, што ги напишал, така и за другиот свој имот“, тој ги поделил на два дела и ја оставил едната половина на

1) Н. Л. Туницкій, Свети Климентъ епископъ словенски, стр. 161..

епископијата, а другата на манастирот (стр. 72 од опширното житие). Кога Климент решил поради старост и немошт од трудои да се откаже од епископијата и се јавил при Симеона, крај другото му рекол: „Дај ми ти тие малу останати дни да ги поминам во беседа со себе си и Бога! Добро жилиште за тоа ми е манастирот — дозволи ми да си умрам во него...“ (стр. 70 од опширното житие). Симеон не му ја исполнил желбата на Климента и тој си останал епископ на Величката епископија до својата смрт. Но му се исполнила другата желба — тој умрел во својот манастир во Охрид.

Сл. 66. — Југозападен столб: в) Местото каде е приближена прибавката до вистинската црква.

Се спомена дека манастирот на Св. Климента охридското население го познава под името „Стар Св. Климент“; но и правото негово име „Св. Пантелејмон“ не е заборавено. Во науката се приема, дека Климент, не многу по смрта, бил канонизиран. Од XI век, по свидетелството на опширното житие и Асемановиот календар, паметта му се чествувела на 27 јули²⁾. Сигурно уште тогаш и манастирот почнал да се вика „Св. Климент“.

Манастирот на Св. Климента или, поточно, манастирската црква била реставрирана неколку пати. Како свидетелство за тоа ни служат, не само подоите на црквата, но и

²⁾ Иванъ Снѣгаровъ, Св. Климентъ Охридски, Т. Ф. Чипевъ, стр. 43.

други аргументи, што ќе бидат разгледани во вториот дел на нашата работа. Кога и по која причина стануело уривањето и кој ги извршил реставрациите, положително не може да се каже. Како сигурно може да се земе само тоа, дека до времето на Теофилакта и през неговото владичество црквата не била урната, зашто во противен случај Теофилакт тоа би

Сл. 6в. — Северната конха: местото каде е приближен северниот ѕид на прибавката до северната конха.

го одбележал во Житието на Климента, како што е одбележано, дека „другата“ Климентова црква подоцна станала архиепископска катедра³⁾.

Ако судиме по стенописот на делимично запазените две мазилки на ѕидовите од црквата, тогаш за првата реставра-

³⁾ Теофилакт, Житие на Св. Климента, превод од Ласков, стр. 65.

ција треба да кажеме, дека станала през XII век, а втората през XIII век, затоа што фреските на втората мазилка ги имаат сите белези на стенописот од истиот век. Една паралела меѓу нив и фреските од сегашната црква „Св. Климент“, што се од крајот на XIII век, е достаточна за да се потврди нашето мислење. Фреските на првата мазилка, како постари, можат да се датираат од Теофилакта наваму, т. е. од почетокот на XII век та до XIII век, кога биле исписани вторите фрески. При втората реставрација на црквата, како што се гледа од мазилката, подот во „наосот“ останал на истата ви-

Сл. 7. — Североисточната база во прибавката, фотографирана од запад.

сочина на која што бил по првата реставрација, а пошто над тој под се навоѓа уште еден — третата реставрација е очевидна. По натписот крај образите на споменатите двајца ктитори (написан на мазилка што е кладена над една мазилка блиска до втората реставрација) кој изгледа говори за обновуењето на црквата, може да се каже дека црквата била обновена през времето на „кесарос Дукас“, зашто лево од царскиот образ стои написано $\mu\alpha\upsilon\epsilon\tau\eta\chi\epsilon\sigma\tau\ \tau\omicron\ \kappa\alpha\iota\ \varsigma\alpha\ \Delta\omicron\upsilon\kappa\alpha\varsigma$ (сл. 1а). Тој треба да го изградил, при обновуењето на црквата, третиот под на црквата. Пошто тој под е на слој од хоросан дебел 40 см., црквата, а може и прибавката, била доста време во урнато состојание. Кој е Кесарос Дукас ќе биде јасно

кога ќе се прочита целиот натпис. За сега можеме само како веројатно да претполагаме, дека тој може би е епирскиот деспот Теодор Комнен, зашто образот на кесарос Дукас е на мазилка веројатно од XIII век. Извесно е, дека през царувањето на Теодор Комнен Охридската црква се издигнала многу високо. Тогашниот охридски архиепископ Димитар Хоматијан дури го крунисал Теодора за цар. Односите меѓу Теодора Комнена Дука и охридската црква биле изванредно добри и, многу е можно, штедниот деспот кон охридската црква да го возобновил и манастирот на Св. Климента.

Сл. 7а. — Двете западни бази во прибавката, фотографирани од исток.

Некакво обновување на црквата на Св. Климента станало и през 1379 година¹⁾, кое се поткрепуе и со делимично запазениот стенопис најден во насипот, (сл. 2, 2а, 2б) но вошто се состоело тоа обновување, не може да се констатира. Можда тоа треба да е поврже со некое параклисче, како што е случајот со параклисчето на сегашната црква „Св. Климент“, подигнато во 1365 година, зашто и овдека се најдоа ѕидовите од две параклисиња прилепени, едно до јужниот ѕид на предверието, до самиот Климентов гроб, а друго до северниот ѕид на истото, кај вратата.

Со раскопките се констатира, дека стенописот на црквата бил премачкан со вар. Од предното се закључуе, дека самата

¹⁾ G. Millet, L'ancien art serbe — les églises, Paris, 1919, p. 32.

црква била преправена во џамија, како што е случајот со Св. Софија во Охрид. Кога е преправена црквата во џамија, не може да се каже. По Киселков „кога Охрид паднал под турска власт, турските колонисти ја заграбиле манастирската земја, а во времето на султан Мухамед I манастирскиот храм го преправиле во џамија наречена „Султан Мохамед џамија“.²⁾

Охрид паднал под турска власт по смртта на Крал Марко (1395—1396 год.), а Султан Мухамед I управувал од 1414—1421 год.¹⁾ Значи по Киселков манастирот наполно бил во

Сл. 76. — Двете западни бази во прибавката, фотографирани од север.

турски раце од 1421 година наваму. Снегаров во книгата „Охридската архиепископија“, том II, искажа едно мнение односно времето кога црквата била преправена во џамија, а во книгата „Свети Климент Охридски“ — друго. По првото мнение на Снегаров тоа станало през времето на Селим I (1512—1520 год.), зашто „малко преди смртта си (въ 1518 или 1519 г.) тој заповѣдвалъ да се превърнатъ въ джамии всички каменни християнски храмове, като позволилъ на христијанитѣ да строятъ само дървени църкви“ (стр. 52). По

²⁾ В. Сл. Киселковъ, Св. Климентъ Охридски — животъ дейность, ли жития, София 1941 год., стр. 41—42.

¹⁾ В. Ѓоровиќ, Историја Југославије, стр. 217 и 222.

второто мнение на Снегаров Турците во XV век го преправиле манастирот на Св. Климента во џамија и ја нарекле „Султан Мухамед џамиси“²⁾. Снегаров, како што ни објасни во еден разговор, мисли на Султан Мухамед II. И двете мненија на Снегаров се поубедливи од колку мнението на Киселков, но ние сме склони да го примиме повеќе првото од колку второто. При една толку строга царска заповед како што била таа на Селим I, издадена од цар што го свалил татко си и ги уништил двата си брата и умрвил седум свои везири, природно е да се не зема под внимание славата на

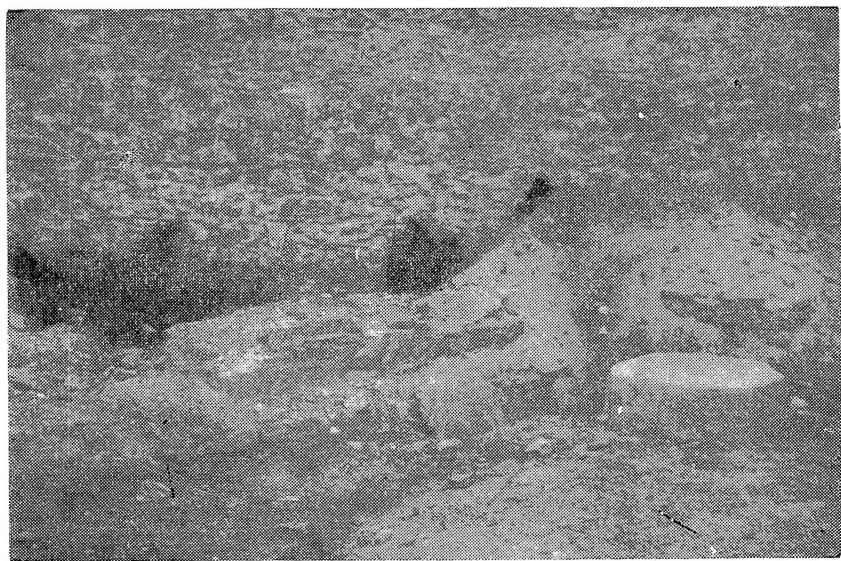
Сл. 8. — Гробот на св. Климента. а) Плоча од мозаиката на првиот под на прибавката: б) Вториот слој од хоросан, кој бил поставен над првиот и со кој се поврзувала плочата над гробот. в) Првиот слој од хоросан меѓу јужниот ѕид на прибавката и јужниот ѕид на внатрешниот дел на гробот, кој бил до долната ивица на надгробната плоча. Овај слој бил поставен од св. Климента.

манастирот на Св. Климента, ами точно поради неа да биде и тој преправен во џамија и тоа меѓу првите цркви што биле преправени во жамии. Моштите на Св. Климента, како што се спомена, уште пред Турците да го исполнат своето решение, биле пренесени во друга охридска црква. Исто така и другите подвижни вредности биле пренесени во друга црква, што се констатира по иконите од црквата „Св. Софија“ што денеска се наоѓаат во црквата „св. Климент“.

²⁾ Иванъ Сиѣгаровъ, Св. Климентъ Охридски, Т. Ф. Чипевъ, стр. 34.

Треба да се одбележи, дека во насипот, со кој што беше запретана црквата, не се најде апсолутно ништо друго освен парчиња од стенопис и тоа не поради тоа, како би се помислило на прв поглед, дека христијанското население од Охрид извадило се што се навоѓало во црквата, ами поради погоре констатираниот факт, дека црквата служела како џамија. И кога се урнала, во насипот можело да лежи само тоа што може да го има една џамија: некоја кожа или сецаде.

Кога е урната црквата, а кога е построена сегашната џамија, е неизвесно. Поставеното прашање само до некаде

Сл. 9. — Југозападниот гроб — јужно од југозападниот базис.

може да се разјасни со подот и облицовката на сегашната џамија. На 10 см. под подот од џамијата почнуе урнатината на ѕидовите од црквата. Облицовката на џамијата почнуе од подот на џамијата на горе. Значи кога се строела џамијата, насипот на црквата претставуел терен кој бил исползуан, без да се расчисти, за изградуењето на џамијата. Јасно е, дека џамијата била изградена доста време по уривањето на црквата, зашто Турците во никој случај не би дозволиле да се запазат ѕидовите на црквата, ако таа беше урната малу пред градењето на џамијата. Пошто стари Охридани, што раскажуеле како очевидци за собитијата во Охрид во првата половина на XIX век, воопште не спомињаат ништо за изградуењето на џамијата, а тие сигурно би споменале за тоа како за важно собитие, можеме да кажеме, дека џамијата е по-

строена најдоцна през XVIII век. Самата црква, значи, постоела до XVII век или до првата половина на XVIII век, ако џамијата е построена през втората половина на истиот век. За краткото постоење на црквата како џамија зборуе и кночкиот слој вао над самите фрески.

Но и ако биле наполно избрисани трагите над земјата од манастирот на Св. Климента, славата на Климента не била намалена. Народното предание од поколение на поколение

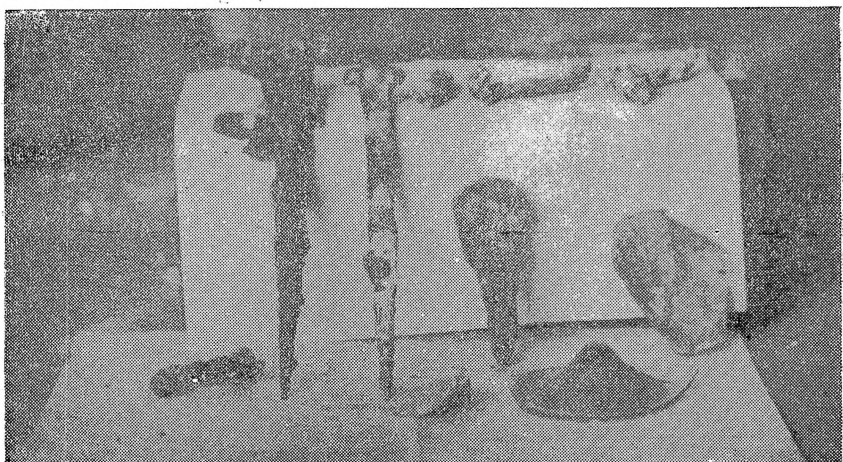
Сл. 10 — Парче, веројатно од икона, најдено во Климентовиот гроб (од позлатено сребро, увеличено)

предавало, дека во „Имарет“ бил манастирот на Св. Климента и дека во тој манастир Климент живеел, работел и умрел.

II.

Првите сонди за раскопката го потврдија народното предание, дека под подот на џамијата има урнатини на една црква. Расчистуењето стана на пластои дебели околу 20 см. Освен горниот пласт, што беше главно од обична земја, останатите пластои беа од насипот на урнатите црквени ѕидои. Во насипот покрај многу тули и камења се најдоа и стотини парчиња од разни мазилки. На мазилките има фрески, што не се нито од една епоха нито со еднаква вредност. Овде-онде се најдоа и големи и мали блокови бигор што лежеа крај тули од паднатиот или раздробен свод или арка, што се констатира по положението на самите тули. Кон крајот на расчистуењето на црквата на неколку места се дојде до самата земја. Понатамошната работа продолжи уште доста

време, зашто беше сврзана со побавно расчистуење на останатата земја поради различните подои, што лежеа еден над други и што требае, поради големото им уништување, да се расчистуат внимателно, дури со раце. Расчистената црква, како што се гледа од приложениот план (сл. 3*), се состои од два дела: источен и западен. Западниот дел е построен подоцна, како прибавка на источниот. Источниот дел е во сушност самата црква. Средниот дел на самата црква, а нарочно северниот крај, со строењето на цамијата е наполно уништен. Како што се гледа од планот на црквата, североисточ-

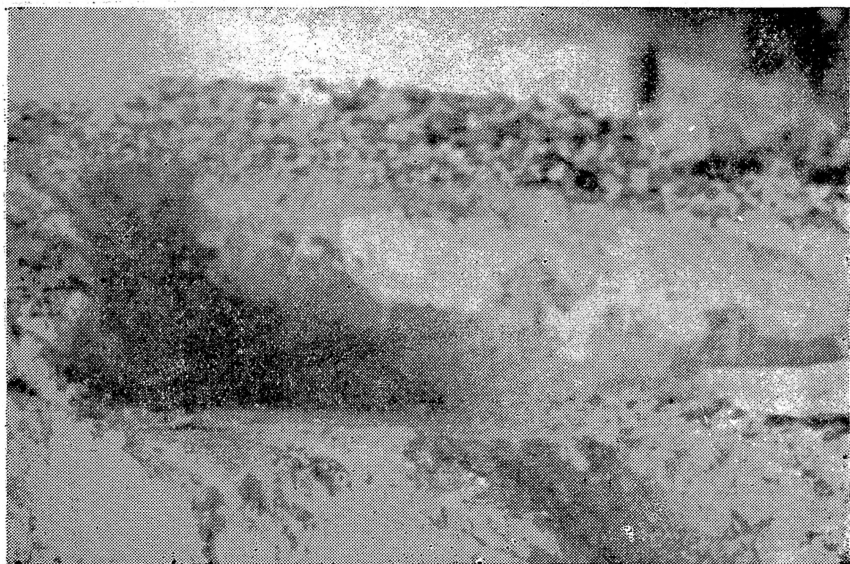

Сл. 11. — Клинци, пафта и делови од кандила најдени во Климентовиот гробниот агол од цамијата е изграден над североисточниот дел од црквата. Самата црква т. е. вистинската црква идејно нема никаква врска со западниот дел. Таа е триконха, без предверие, со предаписидно олтарно пространство. Над централниот дел имала сигурно валчеста купола. Долга е 7.85 м., а исто толку и широка. Таа е значи кладена во еден квадрат, и треба да се отфрли претположението на Баласчев, засновано на збороите од Теофилакта, дека Климентовите цркви биле валчести, од кои зборои Баласчев заклучуе дека „со така наречениот стил ротонда (rotunda) се послужил прв во бугарската земја Климент, кој, може би, го донесол од Панонија или Моравија, зашто на запад и во Солун некои од римските зданија се строеле во валчеста форма-полна ротонда, додека на исток негде тие бивале влагани во четвороаголни-“¹⁾ Исто и претположението на Крсто Мијатев, дека

*) Планот се наоѓа на крајот на книгата.

¹⁾ Баласчевъ, Бѣлѣшки върху искусството въ българскитѣ земи. презъ срѣднитѣ и поновитѣ вѣкове, Минало, 1920 год.

„може дури да се претполага да Климентовите цркви возникнале како подражение на столичната“ нема основание веќе да се подржа.²⁾ Во полуколцињата на страничните (бочните) конхи на источниот нивни крај се навоѓа по една речиси, колцеста ниша што излегуе надвор од сидоите на конхите (сл. 4, 4а, 4б.). Надворешната форма, како на бочните конхи така и на изградените ниши во нив, е колцеста. Источната конха е тространа. Дебелината е 0.60 м. Подебели се само столбоите на црквата што се високи близу 2 метра и што истовремено претставуат најарно запазени сидои на црквата (сл. 4в).

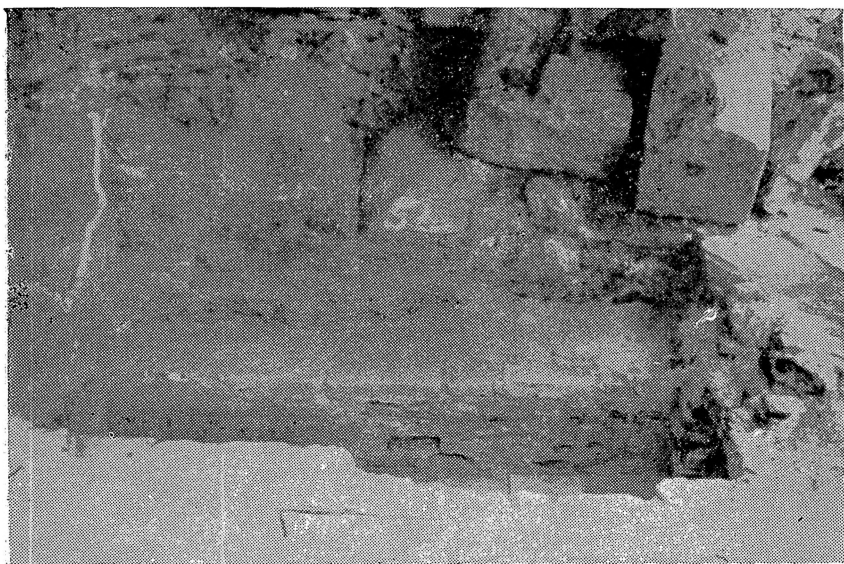

Сл. 12. — Ниша на источниот сид на Климентовиот гроб. Таа во сатност е на источниот сид на прибавката.

Црквата е сосидана од кршен камен и тули. Редоите од тули ги одделуат редоите од камења без некоја нарочна прецизност. Камењата се од местен исход. Меѓу нив се навоѓаат и фрагмени од антични зданија, како колони, капители и др. Како материјал за врзуење е употребен хоросан, направен од вар и езерски песок, во кој што се навоѓаат и камчиња. Камењата на сидоите само однатре се фугирани. Нарочно големи се фугите на двата столба, при вхотот на црквата. Одинавот на сидоите не се забележуат фуги. Како на олтарот така и на јужната конха одинавот се запазени делио од мазилика (сл. 4д). Тие говорат дека црквата и одна-

²⁾ К. Миятев, Крзлата црква во Прѣслав, стр. 252.

двор била измачкана. Делои од мазилка го одделуат сидот на вистинската црква од сидот на прибавката. Црквата има еден над други три пода; првоначалниот и два од времето на реставрациите. Првоначалниот под бил изграден по следниот начин: над земјата бил кладен под од хоросан, направен од вар и песок. Над него бил кладен друг слој од хоросан во кој што имало многу тулен прав. Вториот слој служен веројатно како основа за мозаиката. Трагои од мозаиката во расчистениот дел не се најдоа. Пошто поголемиот дел од црквата од третиот под надолу, за да се запази мозаиката на послед-

Сл. 13. — Климентовиот гроб. Во средината засиданата ниша на јужниот сид.

ниот под (сл. 4г), не е расчистен, може да се претполага, дека таму ќе се најдат трагови од мозаиката на првоначалниот под. Над вториот слој од првиот под лежи кночок слој од земја на урната зграда и над него два слоја од хоросан од првата реставрација на црквата. Првиот слој од двата последни е направен од вар и песок, а вториот содржи многу тулен прав. Над него била мозаиката што делимично е запазена крај самите цокли, прибавени при првата реставрација (сл. 5). Цоклите немаат основи нито пак конструктивна врска со црквата. Разнобојните четвртити и триаголници плочиња од втората мозаика ни даваат можност да си го претставиме донекаде нејзиниот изглед. По страните на четвороаголните плочки биле сложени триаголници плочи

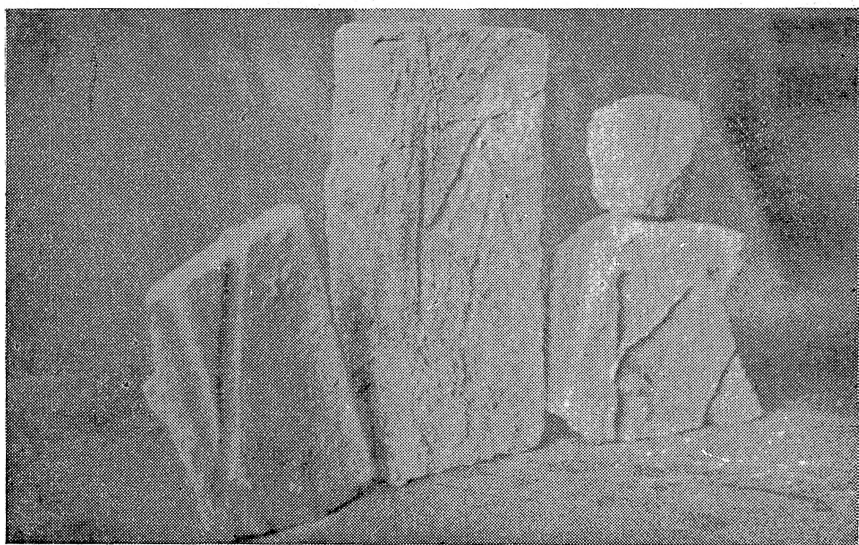
од друга боја. Под цоклите се најдоа многу кумурчиња (сл. 6, 6а). Врз основа на тие кумурчиња можеме да констатираме, дека првоначалната црква изгорела. По сидите на црквата се запазени делои од две стенописани мазилки. Судијки по старата од нив, што започнуе од вториот под, можеме да кажеме, дека првоначалната мазилка воопште не е запазена. Црквата има од запад два входа. Главниот е широк 2,98 м., а страничниот 0,85 м. Страничниот е северно од главниот. За една мала црква како нашата, покрај главниот вход, страничниот е необјаснен. На прв поглед ќе се помисли дека

Сл. 13а. — Нивата на јужниот сид на Климентовиот гроб.

тој е изграден при една од реставрациите на црквата и тоа со оглед на нејзината прибавка — западниот дел на раскопаната црква. Кога ќе се проучи поарно целата црква, се ида до закључок, дека и страничниот вход е направен при изградуењето на првоначалната црква. Северозападниот столб на црквата, што почнуе од првоначалниот под, ни служи како доказ за горното. Ако се забележи, дека тој столб, може би, е изграден при реставрирањето на црквата, забелешката ќе се отфрли со фактот, дека како тој столб така и југозападниот се изградени од исти материјал, од иста рака и положително едновременно. И бидејќи при југозападниот столб сидот на прибавката се одделуе од сидот на столбот со над-

ворешната мазилка на последниот (сл. 6б, 6в), јасно е дека столбоите се од првоначелната црква. Со столбот на страничниот вход и реставрираниот ѕид спроти него, може да се даде одговор и на прашањето, дали Св. Климент од основи е подигнал вистинската црква или пак исползуал основи на некоја разрушена црква. Се одбележа, дека прибавката нема врска со вистинската црква. Прибавката е дозидана до вистинската црква, што се гледа по мазилката на вистинската црква, до која мазилка е прилепен ѕидот на прибавката. Пошто прибавката е ѕидана од Климента, што се потврдуе

Сл. 14. — Парчиња од керамики и тули со иницијали на името Климент.

со неговиот гроб, нејзиниот северен ѕид не можел да биде прилепен до реставрираниот ѕид на северната конха, ако Климент не ја извршил реставрацијата на тој дел од црквата. Кога пак на една црква се реставрира еден ѕид на не цел метар од подот нагоре, тогаш, слободно може да се каже, дека целата црква била реставрирана. Според нашето мнение вистинската црква постоела и пред Климента, но тој ја реставрирал во такви размери да се сметало, дека таа е негова. Вториот под на црквата, според нас, е значи од Климента. Предната констатација се поткрепуе и со фактот, дека вистинската црква има оформен архитектурен тип, а прибавката не.

Третиот под на црквата е на височината од пристрое-ниот цокал. Од него е запазена во средината на црквата убава мозаика од колцести и четвртити разнобојни мермерни плочки сложени во геометриски форми. За потполнуење на слободните места меѓу плочите и добивање поголема декоративност се исползуени купчиња од разнобојни камчиња од мермер и друг камен. Доста плочи и разнобојни камчиња од оваа мозаика се најдоа во долните пластои на насипот. Купчиња од мозаика во насипот се најдоа и на половина метар над третиот под. По тоа се закључуе, дека во црквата,

• Сл. 14. — Парчиња од тули со букви.

од страна на охридските имањари, навистина се правени раскопки. По збороите на некои од нив, во 1935 година, имањарите дошле до сидоите на црквата, а на некои места дури и до мозаиката. Западниот дел на црквата или „прибавката“ има неправилна правоагална форма. Тој се приближује до вистинската црква лево од страничниот вход и десно од југозападниот столб. Целиот западен дел, ако мериме од неговиот западен вход до главниот вход на вистинската црква, е долг 14 метра, а широк 7,70 м. Темелот е дебел 1,22 м., а самите сидои 1 метар. Сидоите се градени од материјал од кој што е градена и црквата. Редои од камења и тули се забележуваат само од надворешната страна на сидоите. Камењата и тулите од двете страни на сидоите се фугирани. На северниот сид еднадвор, над два реда камења и тули, е поставен појас од четири реда тули. Западниот дел или прибавката има три входа: западен, северен и јужен. Северниот вход е широк 1,70 м. Веројатно исто толку бил широк и јужниот

вход, но ѕидот на тоа место е толку разрушен да не може со сигурност да се установи неговата широчина. До северниот вход се открија ѕидои на подоцна соѕидан параклис. Ѕидои на присидан параклис се открија исто така и на јужниот ѕид на прибавката, до самиот Климентов гроб.

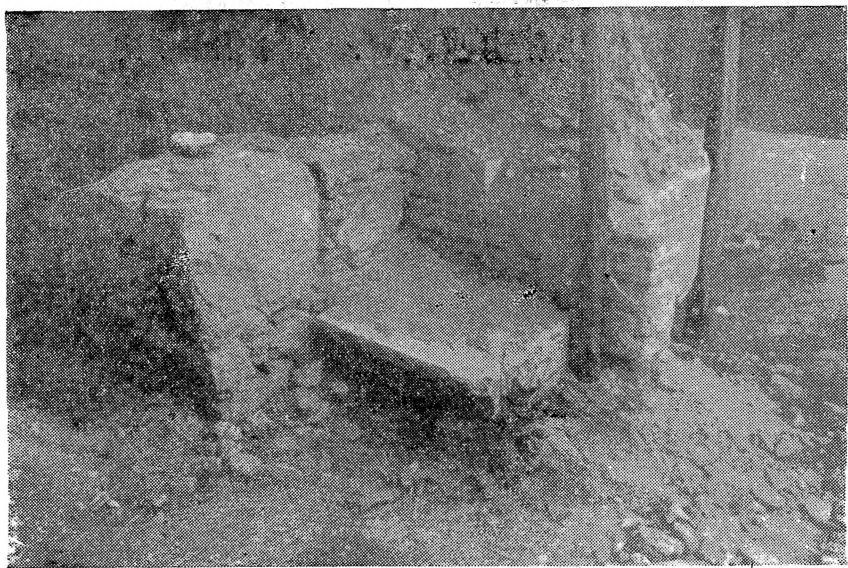
И прибавката се состои од два дела: западен и источен. Западниот дел е доста помал од источниот. Во источниот

Сл. 15. — Мраморен капител најден во прибавката.

дел се најдоа три бази на колони од втората или третата реставрација на црквата (сл. 7, 7а, 7б). Четвртата база је нема. Нејзиното место е до самиот гроб на Свети Климента. Дали на истите места биле поставени и базите на првоначалниот под на црквата, ако воопште ги имало, не е извесно, затоа што земјата меѓу последниот под и првоначалниот не е расчистена. Прибавката има два пода. И двата имале мозаика. Првиот под бил на височина од вториот под на вистинската

црква, која е еднаква со височината на гробот на Свети Кли-мента, како што се гледа од една запазна плоча од мозаиката до ивицата на самиот гроб. Плочата од мозаиката била покриена со хоросан што ја сврзувал надгробната плоча со сидите на гробот и поради тоа се запазила. Од целата раскопана црква источниот дел на прибавката е нај-арно запазен. Западниот дел на прибавката, како и вистин-ската црква, при зидањето на џамијата, е, речиси, уништен. Како што се гледа од планот на црквата (сл. 3) сидите на џамијата ги пресекуат сидите на западниот дел на прибав-

Сл. 16. — Блок од камен поставен, веројатно од Турците, во југоисточниот агол на северното параклиште.

ката така да од сидите е запазен само северниот агол и источниот дел на јужниот сид. Како изгледал западниот дел на прибавката, не можеме да кажеме, но се гледа, дека од него се влегувало во источниот дел на два входа, што биле сигурно по средината поделени со сид. Вхоите се еден до јужниот сид на прибавката, што се гледа од запазената на подот мозаика, а други до северниот сид, што се потврдуе од фреските на истиот.

При реставрирањето на целата раскопана црква аголот образуван меѓу вистинската црква и прибавката (пред главниот вход на вистинската црква) како и соответниот дел на другиот столб, бил пополнен со градежен материјал.

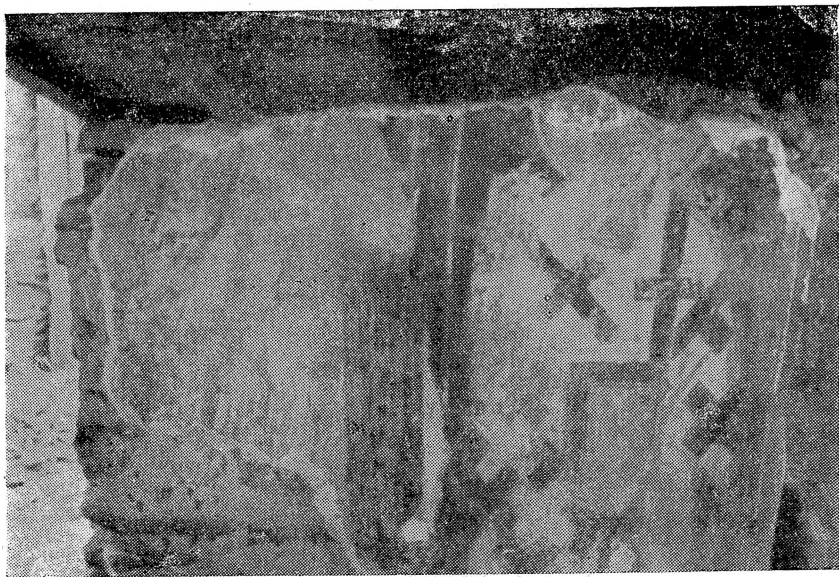
Во источниот дел на прибавката се откриа три гроба: гробот на Свети Климента (сл. 8), споменатиот гроб во југозападниот агол на источниот дел на прибавката (сл. 9) и едно гропче јужно од базисот на северозападната колона. Во Климентовиот гроб се најдоа следните предмети: едно мало позлатено сребрено парче (сл. 10), веројатно од икона, орнаментирано со ковани листчиња; делои од три скршени кандила; рџосани големи клинци од кои на еден е проширен горниот дел; една пафта и ситни парчиња од коски (сл. 11). На стаклените кандила е образувана патина што лесно

Сл. 17. — Елипсовидна мраморна плоча десно од северозападната база

отпаѓа. Местата од каде паднала патината даваат дагини бси. Самиот гроб има форма на ковчег за погребуење. Соѕидан е од редои тули поврзани со хоросан. Тулите се футирани. На подот над слој от хоросан, во два реда, се сложени плочи од глина. На западната страна е изградена мала ниша. Заедно со нишата гробот е долг два метра (дебелината на западниот ѕид на гробот не се смета во таа должина). Најголемата широчина е 0,62 м., а кај нозете 0,53 м. Длабок е 0,48 м. Горниот дел на гробот е широк 1,04 м. а висок веројатно 0,42 м. Над самиот гроб, при реставрирањето на црквата, на источниот ѕид, е изградена погоре споменатата правоаголна ниша (сл. 12). Мала ниша била поставена и во јужниот ѕид на гробот од која е запазен само долниот дел (сл. 13, 13а). Малтерот околу ѕидоите на гробот е смеса од

вар и плева. Во таа смеса песок не се забележуе. Во вториот гроб на прибавката се најдоа коски од три покојника. Коските од последниот покојник покажуат, дека тој бил положен на плеки, а коските од двата порано закопани се најдоа поставени лево и десно од главата на последниот. Во гробот се најдоа само неколику пркосани клинци и едно насребрено бакарно копче, веројатно од свештенички алишта. Гробот е долг 2,25 м., широк 0,64 м., а длабок 0,82 м. Изграден е од камења и хоросан. Јужниот и западниот ѕид од источниот дел на прибавката се истовремено и сидови на

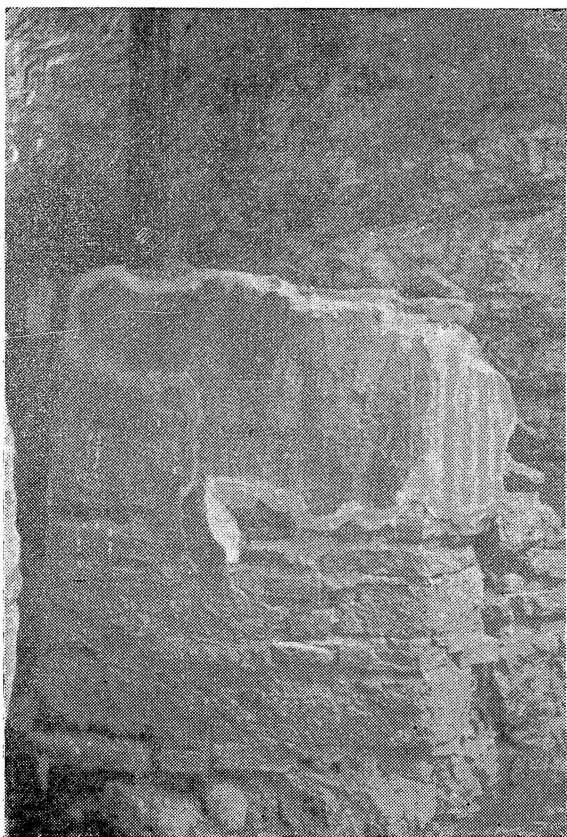
Сл. 18. — Постарата мазилка од ивицата на столбот на десно — XII в.

гробот. Гробот бил, како што се спомена, покриен со обични камени плочи од кои се најде само една. Покојниците се веројатно игумени на манастирот или други духовници (сл. 9).

Во гробчето јужно од базисот на северозападната колона, под обични плочи, се најдоа коски на двогодишно до тригодишно дете. Тие беа, речиси, сосем изгниени. Во гробот не се најдоа никакви предмети. Надвор од црквата се раскопа уште еден гроб до северниот ѕид на приѕиданото параклисче. Гробот е созидаң од камења и хоросан и има форма на ковчег за погребуење. Покриен беше со обични плочи. Во него се најдоа коски од двајца покојници. Како што се гледа по коските, правиот бил на 10 до 15-годишна возраст, а вториот старец. Старецот имаше собрани, свиткани кон север нозе — сигурно дека гробот е покус од неговата дол-

жина. Овој гроб сигурно бил созидаан за првиот покојник. И двајцата покојници се, изгледа, калуѓери од манастирот. Во гробот не се најдоа никакви предмети.

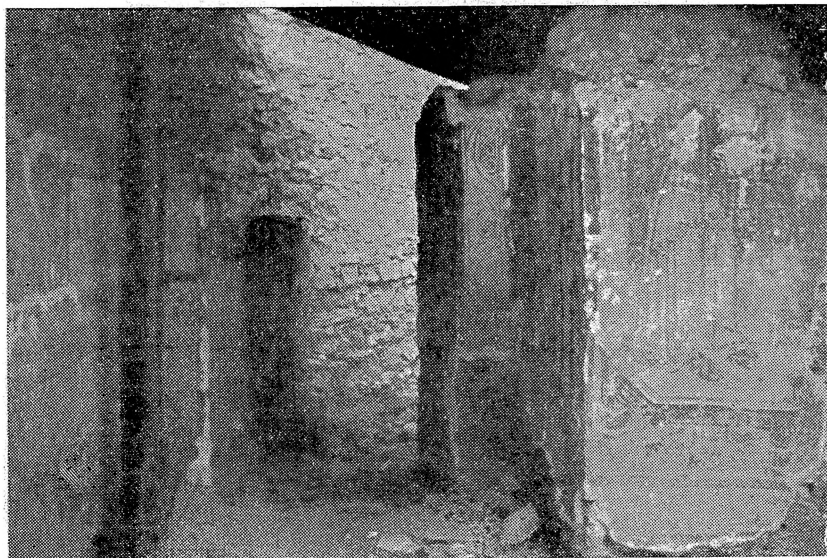
Во насипот со кој што беше запретана црквата се најдоа и такви тули и керамиди на кои има драскотини, орнаменти, различни знаци, та дури и букви, но сите тие се веројатно од реставрирањето на црквата (сл. 14, 14а). Во ста-

Сл. 19. — Постарата мазилка. Делимично запазената фреска сигурно представува еден од воените светци — XII в.

ничниот входи т. е. на местото каде се влегуе од прибавката во вистинската црква се најде едно посребрено бакарно, доста дебело, парче, веројатно долни дел од шандан. До него беше еден скршен куп полн со пепел и едно бакарно остро парче

веројатно од истиот шандан. Околу надворешниот гроб се најде една монета и скршени земјани садои украсени со орнаменти во боја. Во северниот параклис на еден метар над подот, до самиот ѕид на џамијата, се најде едно, орнаментирано мермерно блокче, по секоја веројатност капител (сл. 15). Над гробот на Свети Климента, на височина од еден метар, лежеа два блока камења. Ивицата на едниот претставуе корниз. Сличен камен со последниот се најде во југоисточниот агол на северниот параклис (сл. 16). Една елипсовидна мраморна плоча, положена близу до последниот под

Сл. 20. — Поглед на страничниот вход за вистинската црква

на прибавката, стои десно од северозападната база (сл. 17). Во насипот на западниот дел на прибавката имаше длабоки прави цилиндрични дупки, сигурно од изгниени греди. Овде-онде и во останатиот дел на прибавката се најдоа слични дупки, само многу помали од тие во западниот дел на прибавката.

Во горните пластови на насипот се најдоа коски, веројатно од турски гробови.

Се спомена, дека првоначалната мазилка во вистинската црква не е запазена. Делови од првоначалната мазилка се забележуат само во прибавката и тоа на ѕејзиниот северен ѕид кај страничниот вход под последната мазилка. На неа нема

стенопис. Дали целата прибавка била без живопис, не може да се каже. Другите две мазилки се од покасно време. Живописот на нив, и ако е слабо запазен, говори во полза на нашето мнение. Постарата мазилка е запазена на северозападниот столб на вистинската црква од источната ивица на северниот ѕид на столбот до средината на растојанието од ивицата до кривината на ѕидот (сл. 18). Дел од таа постара

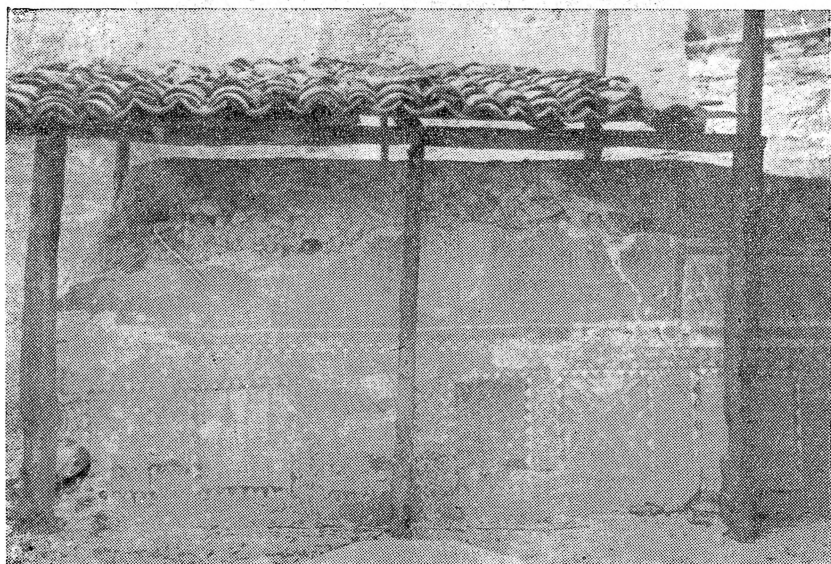

Сл. 20 а. — Долни дел на светец во цел раст на југозападниот столб на вистинската црква, веројатно од XIII в.

мазилка е запазен и на реставрираниот дел на северната конха и на средината на југозападниот столб. На мазилката од југозападниот столб стенопис нема. Но на неа има еден мал, со остар предмет, издлабен крст, крај кого, исто со остар предмет, се исписани букви. Буквите се толку уништени да тешко ќе можат да бидат преписани и прочитани.

Споменатата стенопис на вопросната мазилка претставуе два светци. Едниот е на столбот (сл. 18), а другиот на северната конха (сл. 19). Главата и нозете на првиот светец не постоат. Не може да се разбере кого го преставуат, дека и тоа што е запазено е многу уништено. Од вториот светец е запазен само средниот дел на телото. По ризницата околу stomaчниот дел и делимично запазениот штит сметаме, дека тој е военен светец.

Стенописот на втората мазилка е веројатно од XIII век. Тој ги носи општите белези на тој век. Тој стенопис го по-

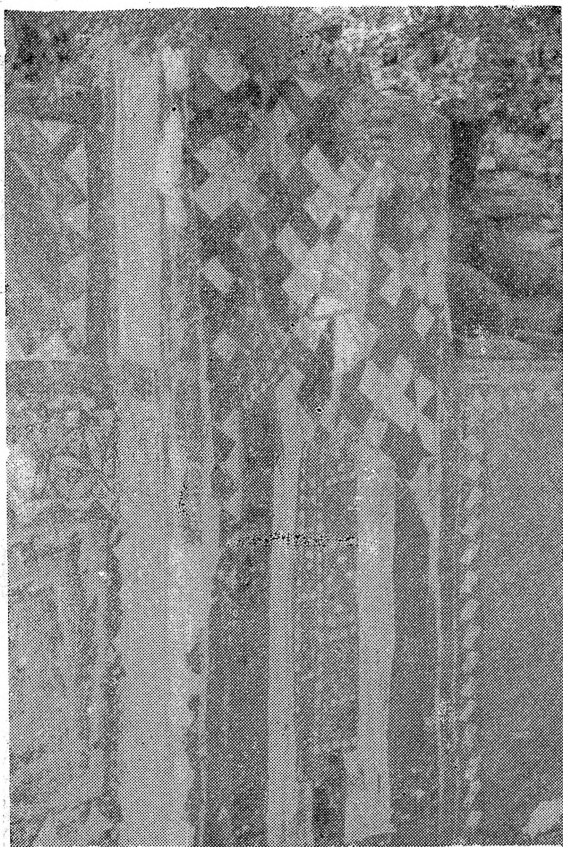

Сл. 21. — Северен ѕид на прибавката: долните делови на четири светци во цел раст — XIII в.

крива целиот северен ѕид на прибавката, дополненијата на столбоите, дел од самите столбови, јужниот ѕид на прибавката и тоа од јужниот вход до западниот ѕид на источниот дел на прибавката и дел од источниот ѕид на прибавката над самиот гроб на Свети Климента. Трагови од оваа мазилка како и од првата се наоѓаат и во вистинската црква (сл. 20).

На северниот ѕид од прибавката се запазени долните делови на четири светци и еден светец од раменици надолу (сл. 21). На последниот крстоите на алиштата, самите алишта, како и обработката на китката од раката се така предадени, што наполно личат на соодветните делови на стенописот од сегашната црква „Св. Климент“ (сл. 22).

На западната страна од северозападниот столб е претставена Богородица, поставена на маса. Главата ја нема (сл. 23). Десно од Богородица на западната страна од југозападниот столб се забележуат трагои од светец. Веројатно тука бил претставен Христос, што значи како на столбоите во старонагоричанската црква. На северната страна од

Сл. 22. — Северен сид на прибавката: фигура на светец во цел раст — XIII в.

северозападниот столб се претставени два светци. На еден од нив му е запазена, речиси, целата глава (сл. 24a). Стилот на таа глава покажуе исто така дека овој стенопис е од XII век. Под образите на светците на сите сидои од источниот дел на прибавката, со исклучение на западниот сид, што е премазан со друга мазилка, е исписана бордура, која имитира разнобоен мермер. Бордурата на источниот сид на прибав-

ската, поради гробот на Свети Климента, е поставена малу повисоко отколку на другите сидои. По бурдурата во страничниот вход, и тоа од кривината на сидоите та на исток, се гледа, дека како првоначалниот под на вистинската црква, така и подот од двете реставрации, бил понизок за едно стапало од подот на прибавката. Значи при втората реставрација на црквата, кога мислиме да е исписан горе разгле-

Сл. 23. — Бугорци на западната страна на северо-западниот столб, веројатно од XIII в.

даниот стенопис, запазена е височината на подот од првата реставрација и само подот на прибавката бил издигнат незначително над првоначалниот под. О пошто во вистинската црква има и трети под, ние ја поврзуваме таа последна реставрација со споменатите ктитори. Вистина е дека на за-

падниот ѕид од источниот дел на прибавката, како и на входоите од западниот дел за источниот, првата мазилка не е од вар, песок и плева, како што е останатата мазилка на прибавката, ами од глина и плева, но ние сепак сметаме, дека таа не може да се поврзи со споменатите ктитори по проста причина, што образите на ктиторите, што биле исписани на северниот ѕид при страничниот вход, се на мазилка поста-

Сл. 24. — Фреска на северната страна на северо-западниот столб, веројатно од XIII в.

вена над мазилката од глина и плева. Ние сметаме дека тие ктитори треба да се поврзат со третата реставрација на црквата, кога подот на вистинската црква и подот на прибавката биле подигната на еднаква височина и покриени со еднородна мозаика.

Веројатно тога се живописани и оние убави фрески од кои се најдени само фрагменти и на некои од кои ореолите им се премазани со златна боја (сл. 25).

Се спомена дека вистинската Климентова црква, по својот архитектурен тип е триконха. Но таа не е далеку и од четириконхалните цркви. Последните Стжиговски ги поставуе во ермено-нишестите постројки¹⁾. Според Мутафчиев

Сл. 24 а: — Фреска на северната страна на северозападниот ст.б, вероватно од XIII в.

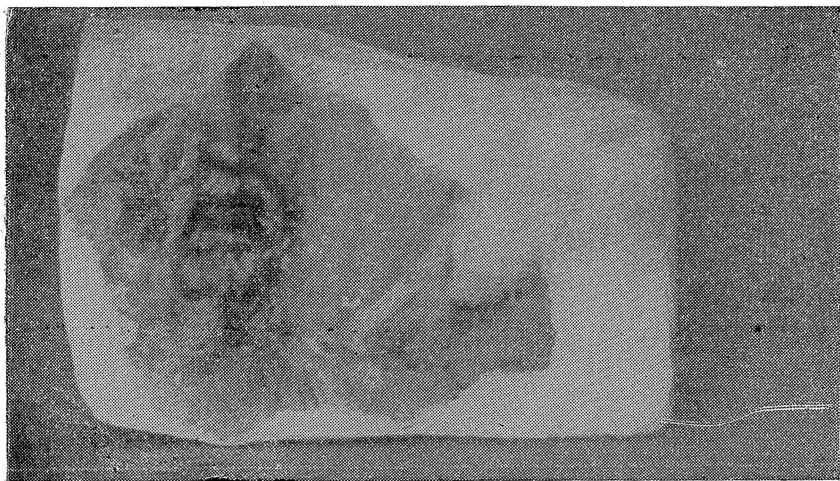
трилисната крстообразна форма, што се навоѓа како на исток така и во пробишните постројки на стариот Рим, го води веројатно својот произлез од манастирската традиција во Египет²⁾. Крстообразниот план на гробницата на Гала Пла-

¹⁾ К. Миятев, Краглата црква во Прѣслав, стр. 194.

²⁾ П. Мутафчиев, Крѣстови ната цркви во с. Клисѣ-кѡй, Известия на Българското археологическо дружество, V, 1-15.

цидија во Равена (крајот на V век), продолжуе по Стжиговски Мутафчиев, има свој прототип во Палмирската гробница во Мала Азија (од 280 година).

Мнението на учените односно татковината на нишестите постројки е различно. По едни, како Стжиговски, овој тип постројки се појавува за прв пат во Арменија, од каде се префрлуе на запад. Според други, тој е создаден на запад и одтаму поминат на исток. Главната карактеристика како за арменските така и за средоземноморските централни нишести постројки е иста: конструктивно-органическо предназначение

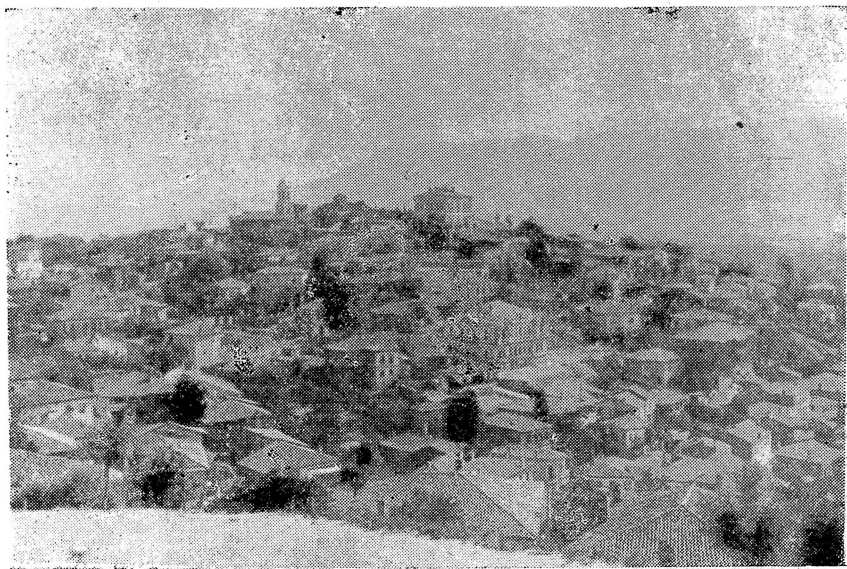
Сл. 25. — Фрагмент на фреска од XIII—XIV в.

на нишите. Куполата и барабанот лежат исклучиво на потпорните ниши. Како суштествена разлика меѓу едните и другите може да се посочи, освен друго, и односот на надворешните форми кон внатрешните. При средоземноморските централни постројки „сообразно со пластичниот дух на римско-елинистичкиот свет“, како пишува Мијатев, според внатрешните пространствени форми е расчленен и надворешниот облик со колцести избочини. При арменските постројки внатрешните пространствени форми не одговараат на надворешните³⁾.

Најстарата четириконхална црква во рамките на државата на кнез Бориса е Црвената црква при село Перуштица, Пловдивско (разбира се не сметајќи ги крстилниците во

³⁾ К. Миятев, Краглата црква во Прѣслав, стр. 188.

Стоби и Царичиниот град⁴⁾. Таа е четириконхална еднокупна постројка опфатана од север и југ со по еден полуколест ходник и со двоен нартекс на запад⁵⁾. После проучувањето на живописот од срана на А. Грабар, нејзиното изградување се поставуе најдоцна кон VII век⁶⁾. Според Вера Иванова, исто така врз основа на живописот, црквата датира од началото на VII век⁷⁾. Стжиговски ја смета за чисто армен-

Сл. 26. — Општ изглед на Охрид од каде се гледаат од блокот на двете Климентови цркви главно само триконхата.

ска постројка, изградена од арменски колонисти⁸⁾. Според Мијатев, таа треба да се постави понастрана од арменските четириконхални цркви поради истите далеки стилови и композициони односи што тој ги констатира меѓу Преславската црква и арменските многуншести цркви⁹⁾. Четириконха е и

⁴⁾ Јозо Петровиќ, Крстионица у Стобима, Уметнички преглед, 9, новембар 1940 го д., стр. 265—266.

⁵⁾ В. Иванова, Стари цркви и манастири—Тракия, Годишникъ на Народниот музей за 1922—1925, София 1926.

⁶⁾ К. Миятевъ, Краглата црква въ Прѣславъ, стр. 192.

⁷⁾ В. Иванова, Стари цркви и манастири — Тракия.

⁸⁾ В. Ив нова, Стари цркви и манастири — Тракия.

⁹⁾ К. Миятевъ, Краглата црква въ Прѣславъ, стр. 253—254.

најстарата црква во Вељуса, сосидана 1080 година, чиј тип често се навоѓа во Арменија, а ретко во Византија¹⁰).

Нишести цркви подоцна се среќаваат по целиот Балкански полуостров. Во Нин црквата Св. Никола, што Стжиговски ја сравнуе со најстарата камена постројка кај Пољаците — „четириаголникот“ — е триконха, која при входом има правоаголен крак на крст, што преку тромпи е засведен со полуцилиндричен свод¹¹). Речиси иста основа со црквата во Нин има и црквата во село Затон (десно од патот Беране-Бијело поље). Затонската црква, црквата во некогашниот град Дриваст, кај Скадар, црквата „Св. Мартин“ во Придреза и црквата во Билица, по своите основи, двете последни самодонекаде, се слични¹²). Според Г. Мије триконхата ја поврзуе грчката школа со старите традиции на христијанскиот исток. Таа се раширила истовремено со засведената базилика во Солун (Ески-Сарај, црквата „Св. Спас“) и помалите градои и села на Македонија и Епир. Триконхните цркви во село Винени, крај Мала Преспа и Костур Мије смета, дека, без сомнение, припаѓаат на византиската епоха. За Костурската мисли, дека е сосидана не могу подоцна од XI век¹³). Кон нив треба да ги прибавиме триконхите во село Злести, Охридско¹⁴), црквата „Св. Никола“ во Платани, кај Патрас и др.¹⁵).

Поради многу раширениот тип на триконхалната црква на Балканскиот полуостров, на прв поглед изгледа, дека интересот за Климентовата црква намалуе. Навистина, таа е, како што се спомена, еднокуполна триконха со предапсидно пространство. Но фактот, дека страничните конхи во источниот нивни дел се завршуат со мали, речиси, колцести ниши, што излегуат надвор од сидите, на Климентовата црква и придава особена важност. Ние не познаваме на Балканскиот полуостров црква со слично нешто. Црквата во село Затон има навистина исто мали ниши на истите места на северната и јужна конхи, но тие се поставени во самиот сид, значи не ги пробиваат сидите како кај Климентовата црква. Кај четириконхната пак во Агараџ (Арменија) четириаголните пространства, во кои се влегуе од северната и јужна конхи,¹⁶) ни:

¹⁰) Ж. Татић, Два остатка византиске архитектуре у Струмичком крају, стр. 88—89, Гласник Скопског Научног Друштва, кн III, 1928.

¹¹) Стжиговскии, О разvitku starohrvatske umetnosti, Zagreb, MCMXXVII.

¹²) А Дероко — На светим водама Лима, Гласник Скопског Научног Друштва, Скопје, стр. 121.

¹³) G. Millet, L'école grecque, стр. 94.

¹⁴) Непознато ми е дали е публикувана.

¹⁵) G. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916.

¹⁶) Н. М. Токарский, Архитектура древней Армении, Ереван, 1946, стр. 74.

се чини, дека се доста далеку од соодветните на Климентовата црква, за да би можеле да се земат за образец на Климентовата црква, и одтаму и како предмет за разгледување. По нашето мнение Климентовата црква со тие ниши само идејно може да се приближи и до Преславската црква. Како што е познато од книгата на Мијатев, Преславската обла црква е еднакво туѓа како на арменскиот, така и на средоземноморскиот тип централни постројки. Кај Преславската црква нишите немаат исклучиво конструктивно значење, како што е случај со двата споменати типа. Тежината на куполата од обла црква во Преслав била распоредена на челните арки од нишите и главно на столбоите меѓу нив, а не на самите ниши, како што е случај со армено-римските нишести постројки. Нишата на Преславската обла црква има повеќе декоративен карактер, а конструктивното значење и е второстепено⁷⁾.

При Климентовата црква малите ниши имаат исто така главно декоративен карактер. Но северната и јужна конхи имаат за цел, освен да го оформат внатрешното простанство и да послужат како надворешен декоративен елемент, да ја примаат донекаде и тежината на куполата, која навистина се потпира на четири челни арки, потпрени со четири столба, но се подржуе и од конхите. Исто таква задача имаат и конхите на црквата „Св. Марија“ во Талин, во Арменија, која е од VII век⁸⁾ и која по внатрешните форми на планот, со исклучение на малите ниши, е иста со Климентовата црква. Талинската црква, исто како и Климентовата, има овална купола. Ние сметаме, дека од предното може да се констатира врска на Климентовата црква со Исток. Соодветните пак надворешни форми на внатрешните Климентовата црква ја приближуваат кон средоземноморскиот тип; но тоа е само формално. Фактички таа е далеку од него. Таа е триконха каде архитектот посложно и повнушително го разрешил декоративниот проблем на масата.

Доста многу се подвлече дека вистинската Климентова црква е сосидана без предверие. Со оваа своја карактеристика таа се приближуе до старите триконхи како например „Св. Марија“ во Талин⁹⁾, „Св. Никола“ во Нин и др. По нашето мнение особено внимание заслужуе и прашањето што е во сушност прибавката. Во житието од Теофилакта на стр. 73 стои дека Климент бил погребан „во истиот манастир во гроб што тој сам со сопствените си раце го приготвил

⁷⁾ К. Миятев, Кржлата црква, стр. 199.

⁸⁾ М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1928, стр. 101—102:

⁹⁾ Н. М. Токарский, Архитектура древней Армении, Ереван 1946. стр. 74;

τό δεξιὸν τοῦ προναοῦ μέρος (Опширното житие на Климента, стр. 73); од десна страна во предниот дел на храмот, според преводот на Ласков. Гробот е навистина во „предниот дел на храмот“, но тој преден дел не е пронаос, за вистинската црква. Во вистинската црква т. е. во триконхата нити се најде гроб, нити има траг од гроб, нити пак може таму да се смести гроб. Таа е толку мала да не може да се замисли, дека треба да има гроб специјално направен од Климента, како што стои во житието. Излишно е да се докажуе дека таа нема и преден дел, т. е. пронаос затоа што само пространството меѓу двата западни столба на триконхата би можемо да се нарече донекаде преден дел, но тоа не е пронаос. Климентовиот гроб значи не е во самата триконха, ами во една до триконхата досидана, прилепена постројка, што ние ја именуваме со прибавка. Во житието на стр. 5 како што споменавме, стои: „Кон него (манастирот) тој (Климент) прибави и друга црква што после стана архиепископска катедра. И така во Охрид имаше три цркви: една соборната и две на Свети Климента што макар многу помали од соборната поради својот колчест и валчест вид се поубави од неа“.

Смислата на зборите „кон него тој прибави и друга црква“ (τοῦτω δὲ καὶ ἑτέραν ἐκκλησίαν προσέθηκεν³⁾) за нас е од особена важност. До расколката тие збори се разбираа, дека Климент построил во Охрид друга црква, одделена од манастирот. Сега смислата на тие збори сметаме дека треба да се измени. Глаголот προσ-τίθημι⁴⁾, што значи до нешто поставувам, положувам; прислонувам, прибавувам, примакнуам, прошируам, приближуам, и што е во случајот центар на нашето внимание, по расколката, им дава на овие збори нова смисла. Видовме, дека Климентовиот гроб не е во вистинската Климентова црква ами во прибавката кон неа направена од Климента, а во житието спомената како пронаос. Таа прибавка има два дела: западен и источен. Во поредба со вистинската црква прибавката е, речиси, за една половина поголема од вистинската црква. Западниот дел на прибавката би можел да се земе за нартекс а источниот за наос на црква, што е присидана, прибавена до западниот дел на друга црква. Олтарот на првата црква во сушност би служел како олтар и за двете цркви (случај со двете цркви во Божана, Софија). Во таков случај втората, прибавената црква би можела да се нарече пронаос на првата, нарочито ако е првата без пронаос, како што е случај со вистинската Кли-

³⁾ Василје Марковић, Православно монаштво и манастири у средње-вековној Србији, Ср. Карловци 1920, забелешка под 31 на стр. 5;

⁴⁾ Х. Мих. Войновъ и..., Старогръцко български речникъ, София 1943, стр. 709.

ментова црква. Ние сметаме дека цитираните збори од житието, после напред изложеното, треба да се разберат вака: „Кон него (манастирот) тој (Климент) прибави, т. е. постави до него, прислони до него, или досида друга црква,“ што значи, дека прибавката е втората Климентова црква за која се говори во житието. Но во житието стои и тоа, дека двете Климентови цркви, и ако помали од соборната, поради својот колцест и валчест вид, биле поубави од соборната; а прибавката нема колцест и валчест вид. Според последното би изгледало дека прибавката не може да биде втората Климентова црква. Но ако се земе предвид фактот дека двете Климентови цркви преставуеле една маса, еден блок (такво е местоположението) (сл. 26) за нас не е ништо чудно, ако Теофилакт, правејќи ја паралелата меѓу соборната и двете Климентови цркви, ги претставил двете Климентови цркви, т. е. блокот од двете цркви како побележит, поубав, поради валчестиот негов изглед, од соборната. Значи прибавката е втората Климентова црква.

Да резимираме: Со раскопката при џамијата „Имарет“ се откриа двете Климентови цркви. И двете се навоѓаат во манастирот „Св. Пантелејмон“, основан од Климента во 893 или по таа одина. Тие се сосидани една до друга. Првата Климентова црква е триконха, а втората црква со неправилна правоагална основа. Триконхата е сосидана на основите на старата разрушена триконхална црква. По свидетелството на Теофилакта „другата Климентова црква“ значи двете Климентови цркви, служеле извесно време како архиепископска катедра. По идењето на Турците во Македонија, црквите биле превртени во џамија наречена „Султан Мохамед“. Кога се срушиле, над нив била подигната нова џамија, која денес е во разрушено состојание.

Резюме

МОНАСТЫРЬ „СВ. ПАНТЕЛЕЙМОНА“, ПОСТРОЕННЫЙ
КЛИМЕНТОМ, И РАСКОПКИ В „ИМАРЕТ“ В ОХРИДЕ

Димче Коцо

Раскопками, произведенными в мечети „Имарет“ в Охриде, руководил Димче Коцо. Под полом мечети были открыты остатки церкви монастыря „Святого Пантелеймона“ в Охриде, построенного Климентом. На основании жития святого Климента, написанного Феофилактом, народного предания и материала, полученного при раскопках, Димче Коцо приходит к заключению, что гробница в юго-восточном углу „передней“ части храма — гробница Климента. По его мнению Климент построил этот монастырь как епископ, а не как учитель, так как в „Житии“, написанном Феофилактом, ясно говорится, что Климент построил монастырь прежде, чем „вполне“ принял Величскую епархию, — а это значит, что Климент, когда строил монастырь, был епископом (только не всей Величской епархии). Это новое толкование текста „Жития“ позволяет, по мнению автора, усвоить, что Климент принял Величскую епархию в два последовательных раза. Подкрепляя свою точку зрения и другими аргументами, автор приходит к заключению, что Климент, после некоторой борьбы с греческим и греко-фильски настроенным духовенством, сделался епископом всей Величской епархии.

Открытая церковь состоит из двух неорганически связанных между собой частей, из которых восточная, т. е. триконха, представляет одну церковь св. Климента, построенную на старом фундаменте, а западная часть, т. е. пронаос, — другую, которую Климент достроил, прибавил (*προσέθηκεν*) к первой, — как говорится в „Обширном житии“.

По мнению Д. Коцо раскопками открыты две церкви св. Климента, что значит, что Климент не построил две церкви овальной формы, как до сего времени толковался текст „Обширного жития“, но из-за овальной формы триконхи, две церкви св. Климента, взятые как одно целое, Феофилакт казались более красивыми, чем соборная.

Лишнее, потому, искать другую церковь св. Климента в Охриде.

Résumé

LE MONASTÈRE DE ST. PANTHÉLÉIMON FONDÉ PAR ST. CLÉMENT
ET LES FOUILLES D' „IMARET“ À OCHRIDE

par

Dimče Koco

Les fouilles de la mosquée „Imaret“ à Ochride ont été effectuées sous la direction de Dimče Koco. Sous le plancher de la mosquée on a découvert les restes de l'église du monastère St. Panthéléimon de St. Clément d'Ochride. D'après la „Vie de St. Clément“ par Théophilacte, la tradition populaire et les matériaux mis à jour par les fouilles, l'auteur en conclut que la tombe de l'angle sud — est „de la première partie du temple“ est en fait la tombe de St. Clément. D'après lui, le monastère a

été fondé par St. Clément au moment où il était évêque et non pas éducateur, puisque, dans sa „Vie de St. Clément“, Théophilacte dit expressément que le saint a fait bâtir le monastère avant d'avoir „complètement“ reçu l'Evêché de Velitza, ce qui signifie que Clément, au moment de la construction du monastère, n'exerçait ses fonctions que sur une partie du diocèse. Cette interprétation du texte de la „Vie de St. Clément“ donne à l'auteur le droit de penser que St. Clément a reçu l'Evêché de Velitza en deux étapes. Appuyant son opinion sur d'autres arguments, l'auteur conclut que Clément, après avoir lutté un certain temps contre le clergé grec et grécophile, est devenu évêque de tout le Diocèse de Velitza.

L'église découverte se compose de deux parties 'disparates, de sorte que celle de l'est, c.—à—d. la triconque est l'une des églises de St. Clément, construite sur des fondements anciens, et la partie ouest, c.—à—d. le narthex, est l'église que Clément a fait bâtir à côté de la première, à laquelle il l'a ajouté (προσέθηκεν), comme il est indiqué dans la Vie de St. Clément.

L'auteur de cette étude pense que ces fouilles ont permis de découvrir les deux églises de St. Clément, ce qui veut dire que Clément n'a pas fait construire deux églises rondes, comme on a interprété jusqu'alors le texte de la „Vie du Saint“, mais, vu leur forme ronde de la triconque, les deux églises de Clément, prises ensemble, ont paru à Théophilacte plus belles que la cathédrale. En fait, il est inutile de chercher à Ochride une autre église de St. Clément.
